

Μεγάλος αριθμός σελίδων που έχει δημοσιευθεί στο Διαδίκτυο¹ και έχει συμπεριληφθεί στο βιβλίο² με τον τίτλο:

ΠΝΕΥΜΑ, ΘΕΟΣ, ΥΛΗ ΚΑΙ ΚΟΣΜΟΣ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Υπότιτλος: Φιλόσοφοι και η Φιλοσοφία

© Κωνσταντίνος Γ. Νικολουδάκης
Πειραιάς, 18541
E-Mail: filosofiagr@yahoo.gr | info@kosmologia.gr
Τηλ.: +30 210 4811373 - Κιν.: +30 6932 773373
Web Site: www.kosmologia.gr

ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΕΣ* ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ
ΣΤΑ ΜΕΓΑΛΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ
(ΠΕΡΙΕΚΤΙΚΑ ΚΑΙ ΜΕ ΤΟ ΚΟΙΝΟ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ)

1. Τι εννοούμε όταν λέμε ότι “γνωρίζουμε”;
2. Ποια είναι η διαφορά ανάμεσα στο "βλέπω" και "γνωρίζω"; Τα πράγματα είναι όπως φαίνονται;
3. Πώς ξεχωρίζουμε την αλήθεια από την πλάνη;
4. Μπορούμε να γνωρίζουμε πράγματα τα οποία δεν είδαμε και πώς γίνεται αυτό;
5. Πόσο αξιόπιστη είναι η επιστημονική γνώση, χωρίς την επιβεβαίωση στη δική μας προσωπική εμπειρία;
6. Υπάρχει μία αρχική ουσία των πραγμάτων; Τι είναι η ύλη;
7. Πού καταλήγει η διαίρεση της ύλης;
8. Το Σύμπαν είχε αρχή στο χρόνο και στο χώρο; Θα έχει τέλος;
9. Γιατί ο χρόνος είναι σχετικός και τι πρέπει να εννοούμε;
10. Υπάρχει Θεός και μπορούμε να απαντήσουμε σε αυτό;
11. Αν ναι, τότε ποιος είναι και ποια η σχέση του με το Σύμπαν και με τη ζωή μας;
12. Πώς εξηγείται η αρχή των βιολογικών φαινομένων;
13. Ποια η σχέση της ψυχής με την ύλη;
14. Η ζωή εκμηδενίζεται και γιατί; Μήπως όχι για όλους;
15. Ποιος ο προορισμός της ζωής και γιατί είναι έτσι πολλές οι δυσκολίες;
16. Τι διαφοροποιεί τον άνθρωπο από όλα τα άλλα ζώα;
17. Ποια η σχέση της ευτυχίας με τον τρόπο ζωής και τη γνώση;

* Ο ισχυρισμός “ολοκληρωμένες απαντήσεις” ακούγεται κάπως υπεροπτικός. Χρησιμοποίησα αυτή την έκφραση περισσότερο για να προκαλέσω και όχι για να ισχυριστώ ότι ολοκληρώθηκαν οι απόψεις και οι αναζητήσεις. Με αυτή τη διατύπωση, υπονοώ ακόμα, ότι δίνεται μία ενιαία απάντηση που συνδέει μεταξύ τους διαφορετικά ζητήματα με λογική συνέπεια. Από τις απόψεις που διατυπώνονται για μία ομάδα παρόμοιων ζητημάτων (λ.χ. για τα κοσμολογικά) εξάγονται και αναδεικνύονται συνέπειες που αγγίζουν τις απόψεις μας σε πολλά άλλα ζητήματα. Ακόμα, διατυπώνονται σωστά τα ερωτήματα και κατευθύνεται αποτελεσματικά η έρευνα...

THE COMPLETED ANSWERS*
IN THE BIG QUESTIONS
(THE ANSWERS ARE GIVEN BRIEFLY AND WITH USUAL WORDS)

What we mean when we say that we know?

Are the real things as they seem?

How can we distinguish the truth from the fallacy?

Can we know the things which we haven't seen and how does it happen?

How much is credible the scientific knowledge without confirmation in our personal experience?

What is the inorganic matter? Why does exist it?

Are the things made from simple elements? In what does lead the division of matter?

Did the Universe have a beginning (in the time and space)?
What is the "end" of the Universe?

Why is the time relative and what must we understand?

Does God really exist and can we answer to this question?

If the answer is "yes" then who is this and what is the relation between God, Universe and with our life?

How can we explain the beginning of biological phenomena?

How is related the life and inorganic matter?

Does life zeroed and why? Does a finish for all of us?

What is the destination of Life and why so many difficulties exist?

What is the main difference between man and all other animals?

What is the relation between happiness, way of life and knowledge?

* The phrase "complete answers" is heard somehow snobbish. I used this expression more in order to I cause and no to say that I completed my searches. With this formulation, I imply moreover that has been given an unique answer which connects many different questions each other with logical consequence. The answers are connected between them and have not been given isolated in the each question. Moreover, the questions are formulated rightly and directed effectively the research...

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΤΙ ΕΙΝΑΙ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ;

ΤΟ ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΟ ΚΑΙ ΤΟ ΓΕΝΙΚΟ

ΦΥΓΗ ΑΠΟ ΤΗ ΣΚΕΨΗ ΓΙΑ ΤΥΧΑΙΕΣ ΕΜΠΕΙΡΙΕΣ

- Η επίκληση της αδυναμίας για γνώση ενθαρρύνει τις ανοησίες

- Όταν οι μαθηματικοί φιλοσοφούν...

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Από την αρχαιότητα έως και σήμερα, πολλοί στοχαστές και φιλόσοφοι με τα σπουδαία έργα τους αντέδρασαν με τον ευφυέστερο και ισχυρότερο τρόπο στις προκαταλήψεις, στη μωρία, στην επιπολαιότητα και στον εγωκεντρισμό. Προσέγγισαν μεγάλες αλήθειες, έβαλαν φρένο σε μονόπλευρες θεωρήσεις και σε ακρότητες, ανέδειξαν τον πλούτο του εσωτερικού κόσμου, κατέγραψαν πλήθος σκέψεων και επιχειρημάτων και υπερασπίστηκαν έναν φιλοσοφικό τρόπο ζωής. Αισθάνομαι την ανάγκη να εκφράσω το θαυμασμό και την αισιοδοξία μου και μαζί τη λύπη μου για όσους δεν έτυχε ή δεν μπόρεσα ακόμα να μελετήσω.

Το βιβλίο αυτό δεν φιλοδοξεί να αποτελέσει μια ολοκληρωμένη επιτομή για την ιστορία της Φιλοσοφίας ή να προσφέρει μια ολοκληρωμένη άποψη για το φιλοσοφικό έργο του κάθε δημιουργού. Αυτή η προσπάθεια έχει γίνει επιτυχημένα από μεμονωμένους συγγραφείς και ομαδικά, και δεν έχει σταματήσει να επαναλαμβάνεται ανανεωμένη, με περισσότερη φιλοδοξία και πιο συμπληρωμένα. Υπάρχουν πολύτομα φιλοσοφικά λεξικά, εγκυκλοπαίδειες, εκπαιδευτικά βιβλία και βιβλία με άφθονες ιστορικές αναφορές και πληροφορίες, τα οποία για να γραφτούν χρειάζεται μακροχρόνια σπουδή και προσπάθεια, και η εξοικείωση ενός καθηγητή. Επίσης δεν θα επαναλάβουμε πληροφορίες για τη ζωή και τη δράση των προσώπων. Θα εστιάσουμε μόνο σε ορισμένες σκέψεις τους.

Η αναδρομή στις φιλοσοφικές προσπάθειες από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, εστιάζεται στις σκέψεις εκείνες, που σχετίζονται ιδιαίτερα με τα ζητήματα της φυσικής και της κοσμολογίας. Με αυτή την υπενθύμιση και την επιλογή στοχεύει να αποδείξει το πλεονέκτημα του ανθρώπου να σκέφτεται όχι μόνο δημιουργικά, αλλά με επιτυχία και σε πολλές περιπτώσεις με μαθηματική συνέπεια, όταν η θεωρητική αναζήτηση γίνει ένας τρόπος ζωής και όταν η σκέψη παρατηρεί τις ίδιες τις σκέψεις της. Αλλά αυτή η αναδρομή με τέτοια προοπτική, υποθέτει ότι έχουμε απαντήσεις σε άλυτα ζητήματα της φυσικής και της κοσμολογίας και γνώσεις που έλειπαν την εποχή των προηγούμενων δημιουργών. Αλλιώς, πώς θα μπορούσαμε να

αποφανθούμε ή να εκτιμήσουμε τις εύστοχες απόψεις, τη συνέπεια στις παλαιότερες φιλοσοφικές σκέψεις, το πλησίασμά τους στις σωστές απαντήσεις και τη συνεισφορά τους για την επιστημονική έρευνα; Γι' αυτό, με το πέρασμα του χρόνου που οι επιστήμες εξελίσσονται και οι άνθρωποι γνωρίζουν περισσότερα για τον κόσμο, επιβάλλεται εκ των πραγμάτων να γίνεται μια αναδρομή για την επανεκτίμηση, την αναθεώρηση και την εκ νέου παρατήρηση των προηγούμενων φιλοσοφικών ή ερευνητικών προσπαθειών.

Οι τελευταίες απαντήσεις σε πολλά ζητήματα τα οποία τοποθετούμε στην περιοχή της φυσικής και της κοσμολογίας και η τελευταία φιλοσοφική θεωρία συνοψίζονται από τον τίτλο "*Θεωρία του Τελειωμένου Χρόνου ή του Ολοκληρωμένου Σύμπαντος και της Σχετικότητας της Ενέργειας*" και φέρνουν μια συνολική αναστάτωση στις απόψεις μας για τη φύση, το Σύμπαν και τη ζωή. Αυτό σημαίνει, ότι χρειάζεται να έχουμε μια σύντομη πληροφόρηση για τις απαντήσεις και τις απόψεις αυτής της τελευταίας κοσμολογικής θεωρίας για να μπορέσουμε να σκεφτούμε κάτω από το νέο φως τις προηγούμενες φιλοσοφικές σκέψεις και θεωρίες. Έτσι και αντίστροφα, μέσα από τις παρατηρήσεις και τα σχόλια που θα κάνουμε στις παλαιότερες φιλοσοφικές απόψεις θα δοθεί η ευκαιρία να παρακολουθήσουμε πιο χαλαρά τις κεντρικές απόψεις της νέας κοσμολογικής θεωρίας και να δούμε που υπήρχαν οι δυσκολίες της έρευνας και ποια προβλήματα λύνονται, που δεν μπόρεσαν να λύσουν οι παλαιότεροι φιλόσοφοι και ερευνητές.

Κ. Γ. Ν.

ΤΙ ΕΙΝΑΙ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ;

Σε σχολικό βιβλίο με τίτλο "ΑΡΧΕΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ" διάβασα (κάποτε) τα εξής στις πρώτες σελίδες του:

"Ενώ δηλαδή οι επιστήμονες, οι καλλιτέχνες και οι θεολόγοι είναι σε θέση να προσδιορίσουν το είδος της γνώσης και των πληροφοριών που μπορούν να μας προσφέρουν, δεν ισχύει το ίδιο με τους φιλοσόφους".

Λίγο πιο κάτω: *"Τοια είναι όμως η ιδιαίτερη πληροφόρηση που μας παρέχει η φιλοσοφία; Και, πρώτα από όλα, σε τι συνίσταται η διαφορά μεταξύ της φιλοσοφικής και της επιστημονικής γνώσης;"*

Για να ακολουθήσει η απάντηση: *"Ο στόχος των επιστημόνων είναι η διερεύνηση της πραγματικότητας (...) Σε αντίθεση προς τους επιστήμονες που επιχειρούν να αποδείξουν τι υφίσταται στην πραγματικότητα, οι φιλόσοφοι προσπαθούν να μας δείξουν τι θα μπορούσε να ισχύει στην πραγματικότητα (...) Το ενδιαφέρον των φιλοσόφων δεν εστιάζεται στο να αποδείξουν αν κάτι που μπορεί να σκεφτεί κανείς αντιστοιχεί επίσης στην πραγματικότητα. Τους αρκεί εκείνο που μπορεί να σκεφτεί κάποιος να είναι δυνατό να υποστηριχθεί λογικά".*

Αμέσως πιο κάτω πλησιάζει να πει το σωστό, αλλά και πάλι εκτρέπεται: *"Οι φιλόσοφοι δε μένουν σε ό,τι έχει παγιωθεί ως πραγματικό και ισχύει κατά γενική ομολογία, αλλά ανατρέποντας το, επιζητούν..."*.

Λίγο πιο κάτω στο ίδιο σχολικό βιβλίο διαβάζουμε μία πρόχειρη απάντηση του συγγραφέα, χρησιμοποιώντας τα λόγια ενός γνωστού φιλόσοφου. *Ο άνθρωπος ενδιαφέρεται για ανύπαρκτα πράγματα...* Παρόλα αυτά συνεχίζει και υποδιαίρει τη φιλοσοφία στους γνωστούς κλάδους της ανάλογα με το αντικείμενο, παρά το φανταστικό προσανατολισμό της.

Θα είχε ενδιαφέρον και μεγάλη πλάκα να ακούγαμε ένα μαθητή να ρωτάει τον καθηγητή του: Γιατί κύριε καθηγητή η φιλοσοφία διδάσκεται στα σχολεία αφού δεν μας μαθαίνει για την πραγματικότητα και φορτώνεται το μυαλό μας, με τα σενάρια και τις υποθέσεις των φαντασιόπληκτων; Τα μαθηματικά δεν είναι αρκετά για να εκπαιδεύσουμε τη σκέψη και τη λογική μας; Πραγματικά, αυτό το οποίο καταλάβαινε κάποιος από την εισαγωγή του συγκεκριμένου βιβλίου φιλοσοφίας, που διδασκόταν επίσημα από το κράτος στα σχολεία είναι, ότι η φιλοσοφία γίνεται από τους τρελούς και τους χαμένους! Και επειδή όπως λέει μία γνωστή λαϊκή ρήση *"από παιδί και από τρελό μαθαίνεις την αλήθεια"*, αυτός είναι ο λόγος που χρειάζεται η φιλοσοφία.

Δεν θυμάμαι να έχω διαβάσει ποτέ βιβλίο φιλοσοφικού περιεχομένου, οποιασδήποτε εποχής και εθνικότητας, το οποίο να προσβάλλει έτσι προκλητικά τους παρατηρητές της άγνοιας και της ανθρώπινης αδυναμίας και τολμηρούς ερευνητές για την προέλευση του κόσμου, που ονομάστηκαν *"φιλόσοφοι"*. Μέσα σε μόλις δύο σελίδες, ένα σχολικό βιβλίο προσδιόρισε με ξεκάθαρο τρόπο την πιο άδικη και αποκρουστική έννοια της Φιλοσοφίας! Άδικη όσο η καταδίκη του Σωκράτη, αυτού του μέγα Φιλόσοφου που πήγε να καλλιεργήσει την αμφιβολία για τους φανταστικούς θεούς και τα ιερά της εποχής του και να θεμελιώσει την ηθική με τη δύναμη της σκέψης και του διαλόγου.

Θα προσπερνούσα με χαμόγελο μια τέτοια άποψη για τη Φιλοσοφία, εάν αυτή δεν ήταν σε βιβλίο, όπου το κράτος διδάσκει επίσημα τους νέους μαθητές και αν κάποτε εγώ ο ίδιος σαν μαθητής δεν είχα κινδυνέψει να αηδιάσω το βιβλίο! Η περιφρόνηση για τη φιλοσοφική σκέψη και οι απαξιωτικές απόψεις για το ρόλο της φιλοσοφίας δεν αποτελούν έκπληξη, αφού δεν εκφράστηκαν τώρα για πρώτη φορά και πολλοί συμφωνούν με αυτές. Στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία, ήδη βρίσκουμε τις πρώτες σκέψεις για έναν πιο περιορισμένο ρόλο της φιλοσοφίας, σαν απλή πνευματική καλλιέργεια και εκγύμναση της γλώσσας με σκοπό την οικονομική εκμετάλλευσή της και για τον επηρεασμό της κοινής γνώμης, έτσι όπως γινόταν από μερικούς σο-

φιστές και ρήτορες. Ευχαριστούμε, όμως, και τις πιο σύγχρονες προσπάθειες απαξίωσης της φιλοσοφικής σκέψης, οι οποίες γίνονται με πιο πειστικές απόψεις και με παράδειγμα τις επιτυχίες από τις επιστήμες. Μας δίνουν την αφορμή να μιλήσουμε για τον ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο της Φιλοσοφίας στην καθημερινή ζωή μας και να πούμε στους μαθητές, ότι τα βιβλία που διδάσκονται -πολλές φορές με υπεροψία και αυστηρότητα- δεν απηχούν πάντα την πραγματικότητα.

Η αρχική εντύπωση που προκαλεί σε μένα η ανάγνωση των πιο πάνω αποσπασμάτων είναι, ότι ο συγγραφέας του βιβλίου είχε μία καθαρά επαγγελματική σχέση με τη Φιλοσοφία και δεν ανέδειξε το σημαντικό ρόλο της για τη σκέψη και τη ζωή, από ανησυχία μήπως τον περιγελάσουν οι φίλοι του ή από τη δική του αδιαφορία. Από μία πολύ γρήγορη ματιά πιο πέρα στο βιβλίο, δεν μπορώ να πω ότι γράφτηκε εξ' ολοκλήρου έτσι διαστρεβλωμένα και με παραποίηση της ιστορίας ή ότι υπήρχε τέτοια πρόθεση. Είναι μία σύντομη ιστορική αναδρομή, που έχει γίνει παρόμοια από πολλούς συγγραφείς και δεν χρειαζόταν να σκεφτεί κάποιος ιδιαίτερα **δημιουργικά** για να το γράψει. Χρειαζόταν να σκεφτεί "παπαγαλίστικα". Εκεί όμως, που ο συγγραφέας του χρειάστηκε να σκεφτεί δημιουργικά για να διδάξει στους νεαρούς μαθητές τι είναι η Φιλοσοφία, εκεί η σκέψη του αποδείχθηκε επιτυχημένα καταστροφική...

Πριν αναφερθώ στη σημασία της Φιλοσοφίας, θ' απαντήσω στα παραπάνω αποσπάσματα και στον συγγραφέα τους με μια προσωπική εμπειρία και χωρίς θεωρίες. Ήμουν μαθητής Λυκείου και επηρεασμένος από ορισμένες άσχημες προσωπικές εμπειρίες, όταν μόλις είχα αρχίσει να αναρωτιέμαι για τον προορισμό της ζωής και του Σύμπαντος και να κάνω τις πρώτες "απογειωμένες" σκέψεις. Από τότε εξέφραζα μία άποψη, που έγινε "ηθικό αξίωμα" στη δική μου ζωή. **"Καλύτερα στην πραγματικότητα δυστυχισμένος, παρά με αυτπάτες και ευτυχισμένος"** είχα πει σε καλό συνομήλικο φίλο εκείνων των χρόνων. Προφανώς, αναγκάστηκα τότε να κάνω αυτή τη σκέψη διότι προτιμούσαν άλλες συζητήσεις στην παρέα και δεν συμφωνούσαν μαζί μου. Δεν ήταν μόνο η περιέργεια που με παρακινούσε σε φιλοσοφικές σκέψεις, ούτε μόνο η ευχαρίστηση από τη θεωρητι-

κή αναζήτηση, αφού τότε, ακόμα δεν γνώριζα τι είναι η φιλοσοφία. Σε φιλοσοφικές σκέψεις και αναζητήσεις με παρακινούσαν ακόμα, οι παρατηρήσεις στις ανθρώπινες σχέσεις, στην ανθρώπινη συμπεριφορά, οι δυσκολίες της ζωής όπως τις αντιλαμβανόμουν ή τις βίωνα τότε και η ανάγκη να δώσω λύσεις σε προβλήματα και απαντήσεις, από τις οποίες προσδοκούσα να κάνω πιο όμορφη τη ζωή μου. Με λίγα λόγια, "δεν έσπαγα πλάκα" ούτε επιθυμούσα να εντυπωσιάσω με τις σκέψεις μου, κάτι το οποίο ήταν σχεδόν αδύνατο να συμβεί τότε. Μήπως η εξαίρεση ήμουν εγώ ο χαζός, που έκανα φιλοσοφικές σκέψεις για να πλησιάσω στην πραγματικότητα και για να την αλλάξω, ενώ οι αληθινόι και οι μεγάλοι Φιλόσοφοι σκέφτονται με αδιαφορία για την επίγεια πραγματικότητα;

👉 Το σχολικό βιβλίο (από το οποίο πήρα κάποτε την αφορμή για να συμπεριλάβω στις ηλεκτρονικές σελίδες του Ίντερνετ ορισμένες σκέψεις για αρχάριους που ανακαλύπτουν τη Φιλοσοφία), δεν δίδαξε σωστά τους μαθητές για τον προορισμό και τη σημασία της Φιλοσοφίας. Ο συγγραφέας εκείνου του σχολικού βιβλίου εξέφρασε μία λανθασμένη και μειονεκτική άποψη για τη Φιλοσοφία και ευτυχώς που τα σχολικά βιβλία αλλάζουν. Βέβαια, στο εκπαιδευτικό σύστημα θα βρούμε περισσότερες αδυναμίες και με χειρότερα λάθη από αυτό στο οποίο εμείς εδώ εστιάσαμε για να υπερτονίσουμε μια άλλη άποψη. Τα λίγα και μικρά αποσπάσματα από ένα άλλο (προηγούμενο) σχολικό βιβλίο³ με τον τίτλο "Φιλοσοφία" αποδίδουν τη σωστή άποψη με την κοινή εκτίμηση των περισσότερων καθηγητών αυτού του μαθήματος:

"Αλλά το "φιλοσοφείν" δεν είναι μόνο βασική προϋπόθεση για μια σωστή αντιμετώπιση των ανθρώπινων προβλημάτων. Είναι, ταυτόχρονα, και πρωταρχικό στοιχείο πνευματικής γνησιότητας. Χάρη σε αυτό, ο άνθρωπος βγαίνει από τα στενάχωρα πλαίσια της συμβατικότητας και απαλλάσσεται από τις κοινοτοπικές και αβασάνιστες αλήθειες που έχουν γενικότερα υιοθετηθεί".

Παρακάτω γράφει για την "απόσχιση" των ιδιαίτερων επισημών (λ.χ. κοινωνιολογία, ψυχολογία κ.α.) από τον κορμό της Φιλοσοφίας και την αυτονόμησή τους.

"Μήπως όμως αυτή η προϊούσα αποψίλωση της φιλοσοφίας σημαίνει πως η τελευταία δεν έχει πια λόγο να υπάρχει; Η απάντησή μας θα είναι απερίφραστα αρνητική (...) Οι επιμέρους επιστήμες ούτε ενδιαφέρονται, αλλά ούτε και μπορούν να προσφέρουν στον άνθρωπο μια γενική εικόνα για τον κόσμο και τη ζωή, ικανή να τον απαλλάξει από το πνεύμα της μονομέρειας και να του προσφέρει βαθύτερη θεωρητική ικανοποίηση".

Τέλος σημειώστε και την εύστοχη παρατήρηση, την οποία ο συγγραφέας του σχολικού βιβλίου "Φιλοσοφία" κατέγραψε στις πρώτες σελίδες, κάτω από την εικόνα ενός μικρού παιδιού που σκύβει σκεπτικό έξω από το παράθυρο του σπιτιού:

"Τα παιδιά είναι ανοιχτά στα προβλήματα του κόσμου και η παρθενική ματιά τους τα κάνει να απορούν και να αναρωτιούνται, την ίδια στιγμή που οι μεγάλοι νιώθουν πολύ άνετα με το "primum vivere deinde philosophari" (πρώτα να ζούμε και μετά να φιλοσοφούμε), που τους το δίδαξε η ζωή. Χωρίς αμφιβολία, η απορία και τα ερωτηματικά δεν αρκούν για να φιλοσοφήσει κανείς. (...) Κανένας όμως ώριμος δε θα μπορέσει ποτέ να επιδοθεί γόνιμα στη φιλοσοφία όσο δεν απαλλάσσεται από την ρουτίνα και τη συμβατικότητα, δηλαδή όσο δεν "ζαναγίνεται παιδί", κατά κάποιο τρόπο, ώστε να ζαναρχίσει να βλέπει γύρω του προβλήματα και να κατακλύζεται από ερωτηματικά".

Θα μπορούσαμε να γράψουμε μερικούς τόμους βιβλίων με τις απόψεις που έχουν διατυπωθεί για τον σπουδαίο ρόλο της Φιλοσοφίας στη ζωή, στη σκέψη και στην κατανόηση της αντικειμενικής πραγματικότητας, από τα αρχαία χρόνια μέχρι σήμερα. Δεν θα εξαντλήσουμε αυτό το συγκεκριμένο ζήτημα και θα περιοριστούμε σε

λίγες σκέψεις και απόψεις, οι οποίες επιλέχθηκαν κάπως τυχαία. Με σκοπό ο αναγνώστης να πάρει την αφορμή να ψάξει μόνος του το παρελθόν της Φιλοσοφίας στο χώρο των εκδόσεων, στον περιοδικό τύπο και στο Διαδίκτυο και ν' ανακαλύψει την αόρατη δύναμη της φιλοσοφικής σκέψης για την κριτική και πολύπλευρη γνώση της πραγματικότητας.

Ο καθηγητής Αναστάσιος Γιανναράς σημείωσε από τις παραδόσεις του προς τους φοιτητές κατά το Ακαδημαϊκό έτος 1975-1976 :

"Η αξία της φιλοσοφίας δεν έγκειται τόσο στην απόκτηση γνώσεως, αλλά στη συνεχή κριτική και στη διόρθωση των τυπικών και πραγματικών προϋποθέσεων της γνώσεως. (25) ... Αλλά και σήμερα δεν είναι ένας και δυο οι επιστήμονες και επιστημολόγοι, που προέρχονται μάλιστα από τις τάξεις των φυσικών επιστημών ή έχουν ασχοληθεί με αυτές, που δέχονται ότι ανάμεσα στη φιλοσοφία και την επιστήμη υπάρχει πάντα ένα κοινό σημείο: η α ν α φ ο ρ ά σ τ ο π ρ α γ μ α τ ι κ ό. "Αλλά οι προθέσεις και οι σκοποί τους είναι ακριβώς οι ίδιοι ;" ερωτά ο Gonsseth, σύγχρονος ελβετός επιστημολόγος. Ουσιαστικά θάλεγε κανένας, ναι. Δεν μπορεί όμως κανένας ν' αμφισβητήσει, ότι η πειραματική επέμβαση των φυσικών επιστημών στη φύση δημιουργεί προβλήματα που επιβάλλουν αναθεώρηση της φιλοσοφικής σκέψεως που τείνει προς την αφαίρεση. (...) Άλλωστε είναι παραδεδομένο ότι η φιλοσοφία και η επιστήμη δεν ασχολούνται με δυο διαφορετικές πραγματικότητες, αλλά με μια και την αυτή".

ΤΙ ΕΙΝΑΙ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ;

Πράγματι, αν και ο ορισμός της Φιλοσοφίας έχει δοθεί διαφορετικός από κάθε φιλόσοφο, ωστόσο όλοι αποβλέπουν στην απάντηση των Μεγάλων Ερωτημάτων⁴, τα οποία συνοψίζονται σε κάθε βιβλίο εισαγωγής στη Φιλοσοφία και αντίστοιχα προς αυτά τα ερωτήματα διαιρούνται τα ζητήματα και τα πεδία της έρευνας και μελετούνται σε ξεχωριστά κεφάλαια. Δύο αιώνες πριν, ο Άρθουρ Σοπεγκάουερ έγραφε αλληγορικά: *«η φιλοσοφία μας φαίνεται ένα τέρας με πολλά κεφάλια, που το καθένα μιλάει μια διαφορετική γλώσσα»*.⁵ **Οι περισσότεροι φιλόσοφοι έχουν σκοπό να πλησιάσουν την πραγματικότητα** περισσότερο από τους επιστήμονες και τους επιπόλαιους ανθρώπους, ασχέτως αν το προσπαθούν μεθοδικά ή αυθόρμητα, επιτυχημένα ή αποτυχημένα. **Η σκέψη μας επιτρέπει να μιλήσουμε για πολλά πράγματα μαζί συγχρόνως και οι φιλόσοφοι προσπαθούν να σχηματίσουν μία συνολική άποψη** για την ανεξάντλητη πραγματικότητα με ένα δικαιολογημένα βιαστικό τρόπο μέσα στα όρια της διάρκειας της ζωής τους. Συχνά πλησιάζουν σε μεγάλες ανακαλύψεις, διατυπώνουν πρωτότυπες απόψεις με εκπληκτικούς συλλογισμούς, αναδεικνύουν μεγάλα ζητήματα και μας υποδεικνύουν θεωρητικές παγίδες. Ακριβώς γι' αυτό το λόγο, πολύ σοφά **οι αρχαίοι Έλληνες ξεχώρισαν αυτή τη σφαιρική γνώση** και το δημιουργικό τρόπο σκέψης με τη λέξη "σοφία", που την παρομοιάζει με το φως.

Δεν είναι τυχαίο, που ο άνθρωπος μπορεί να διανοείται και να διαμορφώνει απόψεις για πράγματα που ξεπερνούν την εμπειρία του, για τα πιο μακρινά, τα πιο μεγάλα και τα πιο μικρά, για τα αόρατα και για όλο το Σύμπαν. Και οι φιλόσοφοι δεν ήταν τόσο παραπλανημένοι και ξεροκέφαλοι, όσο φαίνεται από τις ασυνέπειες, τα λάθη και τις διαφορές τους. Επικρατεί η άποψη, ότι η Φιλοσοφία σαν συγγραφικό έργο δεν αποτελεί πηγή έγκυρης γνώσης, σε αντίθεση με την Επιστήμη, και αντιθέτως, οι δημιουργοί των φιλοσοφικών απόψεων συγκρούονται μεταξύ τους με πολλή φαντασία, χωρίς να καταλήγουν στις απαντήσεις των ζητημάτων που θέτουν. Η άποψη αυτή εκφράζει μια από τις πολλές παρατηρήσεις που μπορούμε να κά-

νουμε όταν παρακολουθήσουμε τις φιλοσοφικές σκέψεις και μερικές απόψεις που έχουν εκφραστεί στην ιστορική διαδρομή της Φιλοσοφίας. Αυτή, ωστόσο, δεν είναι μια ολοκληρωμένη και σαφής άποψη για το τι είναι η Φιλοσοφία και τι προσφέρει στη ζωή μας.

Πράγματι, οι σκέψεις και οι απόψεις που βρίσκουμε στις προσωπικές εργασίες των φιλοσόφων/στοχαστών, αλλά και πολλών συγγραφέων για ζητήματα ανθρώπινης ζωής και κοινωνίας δεν διατυπώνονται από την αρχή μέχρι το τέλος με συνέπεια και εστιασμένα μόνο σε ένα πρόβλημα. Δημιουργούν αναπάντητες απορίες, καταλήγουν συχνά σε λάθος άποψη, μοιάζουν με σκέψεις που έγιναν με φαντασία, με απουσία του αντίλογου, με λογοτεχνική αντίληψη, με διαφορετικό προσανατολισμό, με αόριστο νόημα στις λέξεις, είχαν κακή πληροφόρηση και λοιπά. Έτσι, κάποιος μπορεί να συμπεράνει εύκολα, ότι ο κάθε φιλόσοφος εκφράζει όπως νομίζει τις απόψεις του και ο ένας ανατρέπει τον άλλο. Αυτή η γενική παρατήρηση ή διαπίστωση της διαφωνίας και μαζί της δυσκολίας των ζητημάτων ενισχύει μια λάθος άποψη για το τι είναι ή τι προσφέρει η Φιλοσοφία. Όταν συμμετέχουμε σε μια όμορφη συζήτηση για το πώς θα ξεπεράσουμε ένα πρόβλημα και ακούγονται πολλές και αντικρουόμενες απόψεις, σκέψεις και παρατηρήσεις για την υποστήριξη των απόψεων και προτείνονται λύσεις, θα διαγράψουμε από τη μνήμη μας όσα ακούσαμε σαν πνευματικά σκουπίδια; Κάπως έτσι συμβαίνει σε άλλες περιοχές της ανθρώπινης έρευνας, να προσφέρονται πολλές επιστημονικές εργασίες για το ίδιο ζήτημα και να συγκρούονται μεταξύ τους, αλλά πολλές μαζί να συμπληρώνουν η μια την άλλη, να δίνουν διαφορετικές λύσεις και να προετοιμάζουν την καλύτερη. Η έλλειψη συμφωνίας μεταξύ των φιλοσόφων και οι πολλές διαφορετικές και αντιφατικές απόψεις δεν ελαττώνουν καθόλου τη σπουδαιότητα της γνώσης αυτών των απόψεων. Αντιθέτως, η αντιπαράθεση και τα λάθη στις σκέψεις τους και οι απορίες που παρατηρούνται, πολλές φορές αποδεικνύουν πόσο πολύ σημαντικές είναι αυτές οι σκέψεις. Αποκαλύπτουν αφάνταστες παγίδες του συλλογισμού και τα σωστά προβλήματα που χρειάζεται να λυθούν και τις ελλείψεις των απόψεων, που είχαμε σχηματίσει βιαστικά ή τις είχαμε με τυφλή εμπιστοσύνη. Πολλές από αυτές τις απόψεις και σκέψεις

επαναλαμβάνονται μέχρι σήμερα και από οποιονδήποτε. Θα κάναμε διορθώσεις στη δική μας άποψη και εκτίμηση, αν γνωρίζαμε ότι η άποψή μας έχει εκφραστεί ξανά, με ποιες σκέψεις έχει υποστηριχτεί και σε ποιες συνέπειες ή σε ποια αδιέξοδα αυτή οδηγεί. Από μια διαφορετική διατύπωση μπορούμε να σκεφτούμε και να καταλάβουμε καλύτερα τις δικές μας απόψεις. Όλες αυτές οι (πνευματικές) λεπτομέρειες στη σκέψη περιφρονούνται από εκείνους που έχουν επιλέξει να σκέφτονται αποκλειστικά για τις υλικές λεπτομέρειες στη διακόσμηση της οικίας τους, στην καθαριότητα και στα ενδύματα.

Αν οι απόψεις που βρίσκουμε σε ένα βιβλίο είχαν διατυπωθεί από την αρχή μέχρι το τέλος με τη συνέπεια και την ακρίβεια των μαθηματικών, τότε μάλλον ένα λάθος θα ήταν αρκετό για να εκμηδενίσει την αξιοπιστία ολόκληρου του φιλοσοφικού (ή συγγραφικού) έργου. Όμως το πλεονέκτημα των μαθηματικών είναι μειονέκτημα, όταν επιχειρούμε να σκεφτούμε και να βρούμε απαντήσεις σε πολύπλοκα ζητήματα, για τα οποία δεν μπορούμε να ξεκινήσουμε να σκεφτόμαστε κατ' ευθείαν με αριθμητικούς υπολογισμούς και με σαφείς ορισμούς. Αναζητούμε μερικές απαντήσεις, χωρίς να γνωρίζουμε πώς ακριβώς θα τις βρούμε και απλώς εμείς θέλουμε να εκφράσουμε τις παρατηρήσεις μας, τις απορίες, τις οδηγίες, τις υποθέσεις μας, ανεξάρτητα από το αν οι ξεχωριστές απόψεις και προτάσεις μπορούν να εκτιμηθούν σαν σωστές ή λανθασμένες.

Όταν βρίσκουμε λάθη, παραλήψεις, άλματα και ασάφεια σε ένα φιλοσοφικό βιβλίο, αυτά δεν ακυρώνουν το σύνολο των απόψεων και των παρατηρήσεων που εκφράστηκαν. Οι φιλοσοφικές σκέψεις και απόψεις, ανεξαρτήτως πόσο χρήσιμες ή σωστές τις εκτιμούσε ο δημιουργός τους, δεν αποτελούν μια συλλογή πληροφοριών και μια απλή καταγραφή απόψεων ή εξωτερικών γεγονότων. Δεν έχουν αποκλειστικό σκοπό να μεταδοθούν αξιόπιστες γνώσεις, όπως γίνεται από ένα λεξικό ή από ένα επιστημονικό βιβλίο ή να εφαρμοστούν σαν πληροφορίες ακριβώς για ένα συγκεκριμένο εξωτερικό αποτέλεσμα. Γι' αυτό, πιο χρήσιμο από την ανάγνωση ενός βιβλίου και από τη γνωριμία με τη φιλοσοφία δεν είναι να μάθουμε την ιστορία των σκέψεων, αλλά να σκεφτούμε εμείς δημιουργικά, να μη σκεφτόμα-

στε μόνο με σχέση εμπιστοσύνης προς τις πηγές των πληροφοριών μας, να επανεκτιμήσουμε τις δικές μας απόψεις και να μάθουμε να εκφραζόμαστε, αν όχι να προχωρήσουμε πιο πέρα από τους δασκάλους μας.

Χωρίς περισσότερη ανάλυση, τα ξεχωριστά φιλοσοφικά έργα, αλλά και οι απόψεις που εκφράζει ξεχωριστά κάθε δημιουργικός άνθρωπος, λογικό είναι να μην αποτελούν το ένα συνέχεια του άλλου, να ξεκινούν από διαφορετικές σκέψεις και παρατηρήσεις, να μην επιχειρούν απαντήσεις στις ίδιες απορίες, να μη χρησιμοποιούν το ίδιο λεξιλόγιο και τελικά να μην μπορούν να συγκριθούν εύκολα μεταξύ τους ή να ενοποιηθούν για να συμπληρώσουν η μια άποψη την άλλη. Αυτό όμως δεν σημαίνει το άλλο άκρο, ότι δεν συναντιούνται πουθενά μεταξύ τους, ότι η μια άποψη αναιρεί συνολικά την άλλη και ότι δεν περιέχουν εύστοχες παρατηρήσεις και πολλές σωστές σκέψεις, ότι δεν θέτουν εύστοχα ορισμένα ζητήματα και ότι δεν θα μπορούσαμε να πάρουμε σκέψεις του ενός για να διορθώσουμε ή να συμπληρώσουμε μια άλλη ερευνητική προσπάθεια.

Πολλοί στοχαστές και επιστήμονες, οι οποίοι εκφράζουν τις απόψεις τους για τις διαφορές και για τη στενή σχέση μεταξύ της Φιλοσοφίας και της Επιστήμης, τους ξεφεύγει μια από τις πιο σημαντικές παρατηρήσεις, που είναι η εξής: Η θεωρία και οι απόψεις που αναπτύσσονται σε ένα φιλοσοφικό έργο, με έμπνευση, με δημιουργική σκέψη, με πλήθος παρατηρήσεων και πιθανών λύσεων και με τη φιλόδοξη προοπτική να συμπεριληφθεί στη θεωρία το σύνολο του κόσμου, αυτά συνήθως αποτελούν το πνευματικό έργο ενός μόνο προσώπου και μέσα σε ένα χρονικό διάστημα περιορισμένο στα όρια μιας ανθρώπινης ζωής.

Έπειτα, να σκεφτούμε, ότι η Φιλοσοφία σαν έκφραση απόψεων και θεωριών για ένα πλήθος ζητημάτων συσχετισμένων μεταξύ τους, έχει μια ιστορία. Την ιστορία της, την καταγράφουν, τη γνωρίζουν και τη διδάσκουν οι καθηγητές της Φιλοσοφίας, και σε ορισμένες περιπτώσεις, οι νεότεροι δημιουργοί φιλοσοφικών σκέψεων. Κάποτε, μερικοί άνθρωποι μπόρεσαν να εκφράσουν γραπτώς τις σκέψεις τους για τη ζωή, τη φύση και τον προορισμό αυτών και ότι διασώθηκε από την προσπάθειά τους, τώρα αποτελεί για εμάς τη χρονική

αρχή της Φιλοσοφίας. Η απογραφή των φιλοσοφικών σκέψεων από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα και η παρακολούθηση των φιλοσοφικών θεωριών δίνει την ευκαιρία να παρατηρήσουμε πού αυτές συναντιούνται, ποιες απορίες προκαλούν, σε ποιες απαντήσεις καταλήγουν, πού συγκρούονται ορισμένες απόψεις και αν αυτές μπορούν να γεφυρωθούν, με ποιες σκέψεις υποστηρίζονται ή αποδυναμώνονται, ποιες παρατηρήσεις ξεφυγαν και λοιπά. Αν αποσπάσουμε έναν αριθμό σκέψεων ή παρατηρήσεων μέσα από τη σειρά τους, αυτές οι αποσπασμένες σκέψεις φυσικά θα φανούν πιο απλές, αβάσιμες και σαν άσχετες μεταξύ τους, ιδιαίτερα όταν αγνοούμε τελείως τα σχετικά ζητήματα. Από την ιστορία της παγκόσμιας φιλοσοφικής σκέψης έχουν ξεχωρίσει ορισμένα ζητήματα, στα οποία εστιάζουμε μέχρι σήμερα, και προσδιορίστηκαν αντίθετες κατευθύνσεις για την έρευνα, ενώ ορισμένες απόψεις αποδείχτηκαν ανεπαρκείς ή λανθασμένες. Έτσι, μερικά από τα ζητήματα που προσπαθούσαν να σκεφτούν οι παλαιότεροι δημιουργοί (λ.χ. για τον τεμαχισμό των πραγμάτων), αργότερα βρέθηκαν σε μια ξεχωριστή ερευνητική περιοχή (φυσική), ενώ ορισμένες από τις παλαιότερες απορίες απαντήθηκαν (λ.χ. απόσταση και μέγεθος του ήλιου). Απορίες τις οποίες κάθε άνθρωπος μπορεί να εκφράσει ή επιχειρεί ν' απαντήσει μόνος του, ενδέχεται να βρίσκονται σε μια περιοχή έρευνας, όπου μπορούν και συμμετέχουν πολλοί άλλοι ερευνητές και για τις απαντήσεις αξιοποιούνται πολλές νεότερες παρατηρήσεις. Με τη συσσώρευση των σκέψεων και με την έκδοση περισσότερων και νεότερων βιβλίων, οι επιστήμες ξεχώρισαν και περιορίστηκαν σε ξεχωριστές περιοχές της έρευνας. Αυτός ο περιορισμός και η εστίαση στα ζητήματα ξεκίνησε με τις πρώτες σκέψεις και παρατηρήσεις, που είχαν διατυπωθεί σε φιλοσοφικά έργα και από την ανάγκη να αποκλειστούν από την καρποφόρα έρευνα τα ζητήματα τα οποία θεωρήθηκαν χωρίς άμεση σχέση. Απορίες τις οποίες εξέφραζαν οι φιλόσοφοι και επιχειρούσαν να απαντήσουν μόνοι τους,

βρέθηκαν σε μια περιοχή έρευνας,
όπου συμμετείχαν πολλοί ερευνητές,
αξιοποιώντας τις νεότερες και τις συγκεντρωμένες παρατηρήσεις,
συμπεριλήφθηκαν με μια σειρά που διευκολύνει τη διδασκαλία,

ενώ ορισμένες από εκείνες τις απορίες απαντήθηκαν.

Θα ήταν παρακινδυνευμένο και άστοχο, να σκεφτούμε ότι Φιλοσοφία είναι μόνο οι σκέψεις που δεν ανήκουν στην Επιστήμη ή εκείνες που μας βγάζουν έξω από την πραγματικότητα, όταν ακόμα και αυτό το νόημα της πραγματικότητας δεν είναι τόσο φανερό όσο θα θέλαμε. Όπως, θα ήταν αβάσιμο και **φραγμός στη σκέψη** αν λέγαμε, ότι ο ειδικευμένος ερευνητής δεν μπορεί να σκέφτεται αδέσμευτος απ' όσα έχει "προγραμματιστεί" και ότι πρέπει να αποκλείει τη φαντασία στη δική του ερευνητική προσπάθεια ή στην προσπάθειά του να μεταδώσει τη γνώση. Όπως θα ήταν ένας φραγμός αν λέγαμε ακόμα, ότι ο ειδικευμένος ερευνητής δεν χρειάζεται να μαθαίνει για τις άλλες περιοχές της έρευνας και να συνεχίζει να μορφώνεται. Γενικότερα, όπως λέμε, συμβαίνει να **μαθαίνουμε από τα λάθη και δεν μπορούμε να επαναλάβουμε κάτι πιο βελτιωμένο, αν δεν προηγηθούν οι προσπάθειες με τις αδυναμίες και τα λάθη τους**. Η διαφορά ανάμεσα στο "μαθαίνω να σκέφτομαι" και στο "γνωρίζω" είναι πιο μεγάλη απ' όσο φανταζόμαστε. Πολλά που έχουμε μάθει μετά από επίμονη προσπάθεια είναι αχρείαστα και χαμένος χρόνος, ενώ με τη σκέψη προετοιμασμένοι, θα μπορούσαμε να αναζητήσουμε και να αξιοποιήσουμε τη γνώση τη στιγμή που θα χρειαστεί. "Κουβαλάμε" γνώσεις, όπως ένας άνθρωπος που μετατρέπει το μισό σπίτι του σε αποθήκη με περισσότερα εργαλεία, τα οποία ίσως να μη χρειαστούν ποτέ ή τόσο σπάνια, που αυτά θ' αποδειχτούν ελαττωματικά ή εμείς αδέξιοι χρήστες και θα ήταν προτιμότερο να πληρώσουμε ένα τεχνίτη.

Αν λοιπόν, από την εσωτερική/πνευματική αναζήτηση και από τη μελέτη της Φιλοσοφίας δεν βρίσκουμε μια άκρη, με τη λέξη "άκρη" για τη σκέψη πρέπει να πούμε με περισσότερη σαφήνεια τι εννοούμε, γιατί αυτή η έκφραση θυμίζει φιλοσοφία! Αν εννοούμε σαν άκρη μια καθαρή απάντηση σε ένα σημαντικό ερώτημα, όπως λ.χ. για το ερώτημα "υπάρχει Θεός;" ίσως να είναι αλήθεια, ότι δεν βρίσκουμε την άκρη και δεν καταλήγουμε κάπου χωρίς αμφιβολία. Όμως, βρίσκουμε πολλές απόψεις για γνωστά ζητήματα, τα οποία μερικοί έχουν εκθέσει προσεκτικά πριν από εμάς, μετά από περισσό-

τερο στοχασμό, υποστηριγμένες ή αμφισβητημένες με περισσότερους συλλογισμούς, με περισσότερα παραδείγματα, εξηγήσεις και αντιπαραθέσεις. Συναντάμε τις δικές μας απόψεις με άλλη διατύπωση και μπορούμε να βρούμε πολλές σκέψεις τις οποίες εμείς δεν θα κάναμε ποτέ. Μπορούμε να αναπτύξουμε τις δικές μας απόψεις και να κερδίσουμε χρόνο αποφεύγοντας τη βιαστική βεβαιότητα για ορισμένες απόψεις στις οποίες έχουμε κολλήσει, αξιοποιώντας τη γνώση για όσα θα μπορούσε κάποιος να μας αντιπαρατάξει. Δεν θα επιμέναμε σε ανώριμες σκέψεις και απόψεις ή αντιθέτως θα είχαμε να πούμε περισσότερα για να τις ενισχύσουμε, εάν γνωρίζαμε καλύτερα τις συνέπειές τους, τις ελλείψεις, τα λάθη, τα αδιέξοδά τους και την πολυπλοκότητα των ζητημάτων. Ο άνθρωπος ο οποίος αγνοεί τις φιλοσοφικές προσπάθειες του παρελθόντος και δεν έχει μελετήσει φιλοσοφία, πολύ συχνά αστειεύεται με τη φιλοσοφία. Εμφανίζεται με την προκλητική αυτοπεποίθηση, ότι από το στόμα του ακούγονται άγνωστες σκέψεις και απόψεις, ότι όσα λέει εκείνος εμείς δεν τα γνωρίζαμε ούτε τα είχαμε σκεφτεί και νομίζει ότι μας αιφνιδιάζει. Στη μεγάλη συνεισφορά της φιλοσοφικής σκέψης, εκτός από την ευρύτερη πνευματική καλλιέργεια που επιτυγχάνουμε, να υπολογίσουμε ιδιαίτερα την αξιοποίηση της σκέψης για να ξεπεράσουμε γρήγορα τις πιο επιπόλαιες και ανόητες απόψεις μας. Ανακαλύπτουμε απορίες που χρειάζονται να απαντηθούν πριν από τις τελικές απαντήσεις, που ανυπόμονοι ψάχνουμε. Αποκτάμε και πολλές γνώσεις τις οποίες εμείς δεν κατείχαμε και ανακαλύπτουμε την αναξιπιστία πολλών απόψεών μας. Επιπλέον, βρίσκουμε πιθανές λύσεις στα θεωρητικά προβλήματα. Θα έχουμε καλή τύχη και είναι ιδιαίτερα σημαντικό αν γνωρίζουμε, τουλάχιστον ένα αριθμό δυνατών απαντήσεων σχετικά με ορισμένα διαχρονικά ερωτήματα, τα οποία θεωρούνται αναπάντητα και ότι μία από τις δυνατές λύσεις πιθανότερα να είναι η ορθή, παρά να αγνοούμε τελείως τις δυνατές λύσεις και τα ίδια τα ερωτήματα! Είναι λίγη αυτή η προσφορά της Φιλοσοφίας σαν πνευματικό έργο και σαν θεωρητική έρευνα; **Πρέπει η άκρη να είναι η σύντομη απάντηση που θα διαβάσουμε σε μια εγκυκλοπαίδεια και η βεβαιότητά μας να προέλθει από την αξιοπιστία της προέλευσης του κειμένου;** Με την ίδια λογική, θα αξιώναμε να

υπάρχει μια "άκρη" στην εξέλιξη της ζωής, δηλαδή να είμαστε όλοι θεοί και να απορούμε επειδή χρειάζονται έτσι πολλές εξελίξεις και αδυναμίες!

Πολλές φορές η άκρη στη θεωρητική σκέψη μπορεί να θεωρείται η απόδειξη και όταν η απόδειξη λείπει, αυτό δεν σημαίνει ότι λείπει και η γνώση. Και όταν λείπει η γνώση εξακολουθούν να σχηματίζονται απόψεις, οι οποίες δεν είναι όλες το ίδιο πιθανές και έχουμε ακόμα σκέψη, που χρειάζεται να είναι δημιουργική και ευρηματική. Ακόμα, δεν είναι απίθανο η γνώση και η λύση ενός προβλήματος να βρίσκεται σε μερικές σειρές χαμένες μέσα σε ένα άγνωστο και ξεχασμένο βιβλίο, ακόμα και σε μια σχολική εργασία, που δεν έτυχε να πέσει στα χέρια ενός ενδιαφερόμενου καθηγητή. Δεν έχουν όλοι την ίδια άποψη και πληροφόρηση. Πολλές χρήσιμες απόψεις, σωστές και πολύτιμες παρατηρήσεις δεν τις βρίσκουμε στον περιορισμένο αριθμό σελίδων των βιβλίων τα οποία είναι αναγνωρισμένα για την αξιοπιστία τους. Ενδέχεται να μη τράβηξαν την προσοχή ενός προετοιμασμένου δημιουργού. Συνήθως όμως, οι καθηγητές που γράφουν τα βιβλία και έχουν την επιμέλειά τους αποκλείουν τη δική τους εκτίμηση και δεν γνωρίζουν τι έχει γραφτεί σε όλα τα βιβλία του κόσμου. Εξαναγκάζονται σε αντιγραφή των εξακριβωμένων πληροφοριών από άλλα γνωστά βιβλία ή αναγνωρισμένης αξιοπιστίας. Πρώτα απ' όλα, για λόγους συντόμευσης του χρόνου της συγγραφής. Άλλοτε επειδή αυτοί εστιάζουν (από αντίδραση ή με την αίσθηση της ανανέωσης και της δημοσιότητας) στις εργασίες μερικών συναδέλφων ή μαθητών τους, ενώ πολλές φορές, πηγαίνοντας στο άλλο άκρο, να περιφρονούν τις νεότερες εργασίες. Είτε με την εκτίμηση ότι αυτές οι νεότερες εργασίες δεν πρωτοτυπούν, ενώ μερικές άλλες φορές με την αντίθετη διαπίστωση, ότι οι απόψεις αποκλίνουν από τις γενικά αποδεκτές και δεν είναι πειστικές. Έπειτα αποφεύγουν να προκαλέσουν την αντίδραση και την αμφισβήτηση, που θα έβλαπτε τις συνεργασίες τους και τη δημόσια εικόνα τους. Αν περιμένουμε την παγκόσμια ομοφωνία όλων των διάσημων προσώπων και των ερευνητών και περισσότερες πληροφορίες από κάποιο περιοδικό που θα δούμε τυχαία σε μια διαφήμιση, μπορούμε να περιμένουμε διότι δεν ενδιαφερόμαστε ολόψυχα για να μάθουμε κάποια πράγματα. Όχι

ότι εμείς δεν μπορούσαμε να ερευνήσουμε ένα ζήτημα και να γνωρίζουμε περισσότερα και ότι η άγνοια είναι παγκοσμίως όση είναι η δική μας!

Εάν νομίζετε ότι η άποψη που διατυπώνεται εδώ για το ρόλο της φιλοσοφίας είναι υπερβολικά θετική, διαβάστε την άποψη ενός κορυφαίου διανοούμενου στη χώρα μας και ευρύτερα αναγνωρισμένου, του Ευτύχη Μπιτσάκη, όπως εκφράστηκε στο βιβλίο του "Διαλεκτική και νεώτερη φυσική":

"Η φιλοσοφία αποσκοπεί στην αναζήτηση των γενικών νόμων της πραγματικότητας. Η φιλοσοφία διακρίνεται από τις ειδικές επιστήμες και, ταυτόχρονα, είναι επιστημονική, για πολλούς λόγους: έχει ένα συγκεκριμένο αντικείμενο: προσπαθεί να εξαγάγει και να διατυπώσει τους νόμους αυτού του αντικείμενου' χρησιμοποιεί τις μεθόδους των επιστημών, ή τουλάχιστον, όσες είναι εφαρμόσιμες στην περιοχή της' έχει ένα συγκεκριμένο σώμα από γνώσεις' έχει μια ιστορία, όπως οι επιστήμες (...) η φιλοσοφία μπορεί να υποστεί τη δοκιμασία της πράξης (...) Αλλά αν η φιλοσοφία είναι ποιοτικά διαφορετική από τις επιστήμες, την ίδια στιγμή βρίσκεται σε διαλεκτική σχέση με αυτές" σελ. 344

Ο Ιάσων Ευαγγέλου⁶ στο εγκυκλοπαιδικό βιβλίο του με τίτλο "Ο Ενισμός", όπου παρουσιάζει συστηματικά την ιστορία της φιλοσοφικής σκέψης στο μονιστικό της προσανατολισμό, αναφέρει γενικά για τη φιλοσοφία:

"Η Φιλοσοφία είναι μια καθολική επιστήμη που ερευνά τις πρώτες αρχές και τις αιτίες όλων των όντων καθώς και τον έσχατο λόγο' κι ακόμα, αναζητάει το νόημα της ζωής. Είναι δηλαδή η γενική επιστήμη που επιχειρεί να συλλάβει μια ενιαία θεωρία για τα όντα, τον κόσμο και τη ζωή, τόσο μέσα στο χώρο της φύσης όσο και μέσα στο χώρο των αξιών" σελ17

Ο Martin Heidegger έγραφε μεταξύ άλλων για το ρόλο της

φιλοσοφίας: "Οι παρανοήσεις, από τις οποίες η φιλοσοφία σταθερώς περιβάλλεται, δημιουργούνται κυρίως από τους ανθρώπους του είδους μας, δηλ. από τους καθηγητές της φιλοσοφίας. Των οποίων η συνήθης, αλλά και δικαιολογημένη, καθώς και χρήσιμη δουλειά τους είναι η μεταβίβαση της φιλοσοφικής γνώσης του παρελθόντος, σαν τμήμα της γενικής παιδείας. Πολλοί υποθέτουν πως τούτο είναι η φιλοσοφία, ενώ στην καλύτερη περίπτωση πρόκειται για την επιστήμη της φιλοσοφίας".

Πιθανόν ο φιλόσοφος να ήταν ανέκαθεν ένας ιδιόρρυθμος άνθρωπος, όμως είναι αυτός που περισσότερο από κάθε άλλο επιθυμεί να γνωρίσει την πραγματικότητα και τη θέση του μέσα σε αυτή. Θα μπορούσε κάποιος να αμφισβητεί, να σκέφτεται πολύ, να παρατηρεί τις λέξεις, να αυτοσυγκεντρώνεται και να βάζει στο επίκεντρο της προσοχής του θεωρητικά ζητήματα, τα οποία φαίνονται άσχετα με τις πιο άμεσες ανάγκες μας, χωρίς να είναι ιδιόρρυθμος; Ακόμα και αν δεν είναι ιδιόρρυθμος είναι σχεδόν βέβαιο ότι με τις απόψεις που θα διαμορφώσει και με τον τρόπο ζωής του τελικά θα γίνει ιδιόρρυθμος και ίσως αποκτήσει δυσεπίλυτα προβλήματα προσαρμογής! Σκεφτείτε και την αντίθετη περίπτωση, του ανθρώπου που δεν σκέφτεται σχεδόν τίποτα άλλο, εκτός πώς θα επιβιώσει στη ζούγκλα της πόλης του και πώς θα κερδίσει περισσότερα χρήματα ή κάποιον ο οποίος είναι εύπιστος και εμπιστεύεται όσα του λένε και ονειρεύεται να αποκτήσει όσα βλέπει σε άλλους. Ο ερευνητικός και φιλόσοφος άνθρωπος, λοιπόν, γνωρίζει καλύτερα από τον καθένα, ότι **η πραγματικότητα δεν είναι μόνο αυτή που πέφτει στην προσωπική του αντίληψη σε συγκεκριμένο χώρο και χρόνο**. Επίσης, δεν είναι διατεθειμένος να δεχθεί τυφλά σαν πραγματικότητα αυτή που του δείχνουν οι άλλοι. Στην προσπάθειά του αυτή είναι εύκολο να παρασυρθεί από τις σκέψεις του μέχρι τρέλας και να διαμορφώσει τις πιο παράξενες απόψεις για τα πράγματα. Ο σκοπός του όμως είναι να γνωρίσει πολύπλευρα την πραγματικότητα, όχι να ξεφύγει από αυτή, ούτε να απορρίψει τις επιστημονικές κατακτήσεις.

Ανάμεσα στα δύο άκρα, της ευπιστίας και της δυσπιστίας, θα είμαστε πιο κοντά στην πραγματικότητα, ισχυρότεροι, προετοιμασμένοι και με πιο απεριόριστη διάνοια, όταν ρέπουμε στην αμφισβήτηση και στην αναζήτηση (...)

Είναι στον τρόπο ζωής του φιλόσοφου και του σκεπτόμενου ανθρώπου ν' αμφιβάλλει, ν' απορεί, ν' αναδεικνύει την ανεπάρκεια και την αβασιμότητα, ν' αποδεικνύει, να διατηρεί την εμπειρία του, να στοχάζεται για τους συλλογισμούς του, ν' αναζητάει εξηγήσεις, να προσέχει τις σχέσεις των πραγμάτων, να διατυπώνει και να συγκεντρώνει τις απόψεις του, να διαπιστώνει τη μεγάλη άγνοιά του για την ευρύτερη αντιληπτή πραγματικότητα και πώς επιδράει παραπλανητικά στη ζωή μας ένα μικρό μέρος εκείνης μαζί με μερικούς ανθρώπους και τις σχέσεις τους. Γι' αυτό μπορεί να παρεμβαίνει στους επιστημονικούς χώρους και, χωρίς να γνωρίζει πάντοτε περισσότερα, μπορεί να προσέξει κάποια κενά της γνώσης, ν' αμφισβητήσει θεωρίες για τις οποίες δεν αμφιβάλλει κανένας, ακόμα και να παραπλανήσει εκείνους που γνωρίζουν επαρκέστερα τα σχετικά ζητήματα. Τελικά, για τον ίδιο λόγο ο ίδιος παρασύρεται, αναλύει πολύ τις έννοιες και τους στοχασμούς του και μπορεί να κάνει τα περισσότερα λάθη απ' όλους. Στην προσπάθειά του ανακαλύπτει ακόμα και θαυμάζει τις τρομερές δυνατότητες της σκέψης και της γλώσσας και πραγματικά μπορεί να το διασκεδάσει παίζοντας με τις λέξεις και με τα νοήματα και προκαλώντας την αμφισβήτηση με επιχειρήματα. Όμως, στις περισσότερες περιπτώσεις δεν είναι αυτός ο κύριος στόχος του, αν και μία τέτοια "διασκέδαση" θα ήταν προτιμότερη από πολλές άλλες.

Για όλες τις επιστήμες, ο λόγος είναι το κοινό διάμεσο της δημιουργίας και της εξέλιξής τους, όπως είναι ο κορμός για το δέντρο. Πολλοί επιστήμονες θα μπορούσαν να συνεισφέρουν στην εξέλιξη των επιστημών και ν' αποφύγουν πολλά αδικαιολόγητα και βασικά λάθη, αν είχαν λιγότερη άγνοια γύρω από το λόγο ή τη φιλοσοφία και έναν τρόπο ζωής όχι αντίθετο προς την αξιοποίηση των δυνατο-

τήτων του. Αν όταν στοχεύουμε να πούμε την αλήθεια, να την ανακαλύψουμε, να μην κάνουμε λάθη, είναι συχνά δύσκολο έως αδύνατο αυτό να γίνει, τότε να διανοηθούμε πόσο διαστρέφεται η διάνοια μας, όταν δεν είμαστε φίλοι της αλήθειας, όταν δεν προβληματιζόμαστε για τη συμφωνία μας με αυτήν και δεν είναι στον τρόπο ζωής μας η αναζήτηση και η ανάδειξή της. Πίσω από άλυτα και δυσεπίλυτα επιστημονικά προβλήματα, πίσω από αδυναμίες στη σκέψη ενός ειδικευμένου και από πολλά λάθη, τα οποία δύσκολα ξεριζώνονται από την κοινωνία, δεν κρύβεται πάντα η δυσκολία του ζητήματος. Συχνά κρύβεται η κακή χρήση των λέξεων και ο αβάσιμος περιορισμός του νοήματος μιας μόνο λέξης, που εξ' αρχής έχει αποκλείσει τη σχέση μεταξύ δύο φαινομένων ή δύο σκέψεων, επιβάλει ένα διαχωρισμό, που στην πραγματικότητα δεν υπάρχει και αφήνει τη βεβαιότητα για τα πράγματα χωρίς τις λεπτομέρειές τους.

Επαναλαμβάνεται πιο έντονα η άποψη, ότι είναι μία από τις πλάνες στον επιστημονικό τρόπο σκέψης, να θεωρείται το συγκεκριμένο ότι είναι πάντα πιο καλά γνωστό ή ότι στην πραγματικότητα όλα υπάρχουν μόνο σαν συγκεκριμένα και ακριβώς προσδιορισμένα. **Η μεγαλύτερη συνεισφορά της Φιλοσοφίας στον ανθρώπινο πολιτισμό και στην πνευματική καλλιέργεια του ανθρώπου** έχει επιτευχθεί με αυτή την παρατήρηση και με την ανάδειξη των ικανοτήτων της σκέψης, όταν αυτή επικεντρώνεται στα νοήματα των λέξεων. Ακόμα και τα συγκεκριμένα πράγματα που θεωρούνται καλά γνωστά, τα γνωρίζουμε λιγότερο από όσο πιστεύουμε. Στην (ευμετάβλητη και υπό προϋποθέσεις) ύπαρξη κάθε πράγματος “συναντιούνται” όλες οι επιστήμες και μετά από κάθε γνώση προκύπτουν νέα ερωτήματα. Και η εμπειρία δεν είναι πάντοτε αυτή που θεωρούμε ότι “εισπράξαμε” και πέφτουμε θύματα πλάνης και κακής κρίσης... και καλύτερα θα ήταν να αγνοούσαμε. Σημειώστε το απόσπασμα αυτό του *Henri Bergson (1859-1941)*: “*Θα μπορούσαμε ποτέ να αμφιβάλουμε για την απόλυτη αξία των γνώσεών μας, αν η φιλοσοφία δε μας έδειχνε σε ποιες αντιφάσεις σκοντάφτει η λογική μας, σε ποια αδιέξοδα καταλήγει;*”

Όμως, ο χώρος της επιστήμης χαρακτηρίζεται από ένα γνωστό ελάττωμα του ανθρώπου, την απληστία. Απληστία για γνώση, υπερεκτιμώντας τις δυνατότητες που μας παρέχει η γνώση, όπως ο κερδοσκόπος, ο οποίος υπερεκτιμάει τις δυνατότητες που μας παρέχουν τα χρήματα και υποβαθμίζει άλλες αξίες. Περισσότερες δυνατότητες, ναι, όχι όμως με τα αποτελέσματα (θεωρητικά και υλικά) που συνήθως φανταζόμαστε, προσδοκούμε και στη στιγμή που θα χρειαζόταν. Δυστυχώς οι θησαυροί της σκέψης και οι θεωρητικές προσπάθειες που έχουν καταγραφεί στο χώρο της Φιλοσοφίας δεν πλησιάζονται, δεν αξιοποιούνται και αγνοούνται από πολλούς καλλιεργημένους ανθρώπους.

† *Οι φιλόσοφοι μπορούσαν να μιλήσουν αποκλειστικά για συγκεκριμένα πράγματα, μπορούσαν να θέσουν ερωτήματα για το κάθε πράγμα που είδαν ξεχωριστά και να καταθέσουν πολύτιμες λεπτομέρειες και παρατηρήσεις, χωρίς να εκτεθούν με τη φαντασία τους. Όμως, έδωσαν προτεραιότητα σε άλλες αναζητήσεις, με πιο γρήγορες προσδοκίες και αναγνώρισαν ένα μεγάλο κενό στη γνώση, που περιορίζεται στην απλή καταγραφή της εμπειρίας και στις λεπτομέρειες της παρατήρησης μερικών "αποσπασμένων" πραγμάτων. Αντιθέτως, οι φυσικοί μέχρι να ξεκινήσει η έρευνα των ηλεκτρομαγνητικών φαινομένων, θεωρούσαν ότι κάθε πράγμα μπορούμε να το γνωρίσουμε εξαντλητικά και να το περιγράψουμε με ακρίβεια και η μόνη δυσκολία για εκείνους ήταν, ο μεγάλος αριθμός των πραγμάτων που έπρεπε να παρατηρήσουν.*

Πολλοί συγγραφείς και καθηγητές που διδάσκουν την αρχαία ιστορία, αναφέρουν γενικά τον άνθρωπο και του αποδίδουν επιθυμίες, όνειρα, πράξεις και χαρακτηριστικά, τα οποία διαπιστώσαμε σε μερικούς ανθρώπους ή πιο έντονα σε ελάχιστα πρόσωπα. Για παράδειγμα, έτσι συμβαίνει όταν αναφέρουν για την αρχέγονη επιθυμία

του ανθρώπου να πετάξει σαν πουλί ή ν' αναζητήσει την προέλευση, τους νόμους και τον προορισμό του κόσμου. Πρώτα απ' όλα να τονίσουμε, ο κάθε άνθρωπος δεν συμπίπτει με κάθε άλλον ξεχωριστά και μεταξύ τους εμφανίζονται μεγάλες αποκλίσεις και διαφορές, στο σώμα, στη ψυχή, στο πνεύμα, στην ένταση των συναισθημάτων και της επιθυμίας, στη συχνότητα των σκέψεων, στη διάρκεια που εκείνοι εμμένουν, στους στόχους που επιτυγχάνουν και στις απόψεις με τις οποίες ρυθμίζουν τη συμπεριφορά τους και μπορεί να είναι διαμετρικά αντίθετες. Έπειτα, όσοι εξακολουθούν ν' αναφέρουν την ύπαρξη της αρχέγονης επιθυμίας και συμπεριλαμβάνουν γενικά τον άνθρωπο μέχρι σήμερα, υπονοούν, ότι ακόμα η άγνοια παραμένει και δεν έχουν δοθεί απαντήσεις ή δεν έχουν πραγματοποιηθεί οι επιθυμίες από ορισμένα πρόσωπα. Στην περίπτωση με τα φιλοσοφικά ζητήματα, σήμερα η άγνοια δεν είναι ίδια όπως τα παλαιότερα χρόνια. Μεταξύ του πλήθους των ανθρώπων, υπάρχουν μερικά πρόσωπα, τα οποία δεν έχουν ίση άγνοια και απειρία στα ζητήματα με τους υπόλοιπους. Οι καθηγητές της φιλοσοφίας και πολλοί σύγχρονοι ερευνητές ίσως να είναι ελάχιστοι σε σύγκριση με την πλειοψηφία των ανθρώπων, όμως δεν έχουν την ίδια άγνοια για ορισμένα σημαντικά ζητήματα, για τα οποία ακόμα δεν υπάρχει κοινά αποδεκτή απάντηση. Έχουν πληροφορηθεί περισσότερο και από νεότερες επιστημονικές εργασίες, έχουν διαβάσει φιλοσοφικά βιβλία που δεν διαφημίζονται ή αυτά έχουν σταματήσει να ανατυπώνονται και είναι εξοικειωμένοι με ορισμένα ζητήματα, έτσι όπως κάποιιο άλλος είναι με την περιοχή που κατοικούν. Το πιο σημαντικό, μερικοί από αυτούς τους λίγους έχουν σχηματίσει απόψεις μετά από εκτίμηση πολλών και αντίθετων απόψεων, έχουν αποφύγει παλαιότερα λάθη και έχουν μια διορθωμένη και διευρυμένη άποψη για τον κόσμο. Είτε οι ίδιοι μετά από δική τους δημιουργική σκέψη και επίμονη προσωπική προσπάθεια, είτε επειδή τις ξεχώρισαν μέσα σε επιστημονικές εργασίες, από δημοσιεύσεις, μέσα σε σπάνια βιβλία, σε βιβλία που δεν διαφημίζονται και μετά από πολύ διάβασμα και επιτυχημένη εκτίμηση.

Αν τα ζητήματα ανήκουν στην περιοχή της επιστήμης και είναι ευρύτερα γνωστά, τότε οποιοσδήποτε έχει την ευκαιρία να ρωτήσει

πολλούς άλλους που γνωρίζουν τα ζητήματα ή να βρει τα σχετικά βιβλία. Σε αυτή την περίπτωση, εμείς οι ίδιοι, ίσως ξανά να μην είμαστε προετοιμασμένοι για να καταλάβουμε και να εκτιμήσουμε και τότε βασιζόμαστε στην αξιοπιστία εκείνων των άλλων, που υποτίθεται ότι έχουν καταλάβει και γνωρίζουν σωστά. Αν τα ζητήματα δεν ανήκουν ακόμα στην περιοχή της επιστήμης ή οι απόψεις δεν πλειοψηφούν και δεν έχουμε την ευκαιρία να ρωτήσουμε άλλους ενημερωμένους και ειδικούς, τότε δεν είναι εύκολο εμείς οι ίδιοι να εκτιμήσουμε τη νέα επιστημονική κατάκτηση, μέχρι αυτή να γίνει ευρύτερα γνωστή και αποδεκτή ή μέχρι να επιβεβαιωθεί. Θα πρέπει να περιμένουμε την επιβεβαίωση από ορισμένους άλλους ή να αφιερώσουμε πολύ χρόνο από τη ζωή μας για να μορφωθούμε και να ειδικευτούμε στα ζητήματα, που θα μας επιτρέψουν να εκτιμήσουμε άμεσα εμείς οι ίδιοι, τη συνέπεια και την αξιοπιστία των παρατηρήσεων και των πληροφοριών. Αυτή η **δυσκολία και η έλλειψη ομοφωνίας ή αρκετής πλειοψηφίας δεν αναιρεί το γεγονός, ότι ορισμένες απαντήσεις έχουν δοθεί, ότι οι έρευνες έχουν προχωρήσει και ότι έχει γίνει περισσότερη προετοιμασία για τα ζητήματα. Επιτρέπει, ωστόσο, το φαινόμενο της ακραίας αμφισβήτησης, της ισοπέδωσης στην πρόοδο και την ενίσχυση των πιο ανόητων απόψεων.** Λ.χ. το ζήτημα της ύπαρξης του Θεού, μέχρι σήμερα δεν ανήκει στην περιοχή της επιστήμης και αυτό σημαίνει ότι δεν υπάρχει κανένας που θα μπορούσε να μας αποδείξει την ύπαρξή του και να εξαφανίσει κάθε αμφιβολία. Όμως, πολλοί άνθρωποι έχουν ήδη μια άποψη για το συγκεκριμένο ζήτημα και δεν επέλεξαν να περιμένουν την κατάληξη μιας επιστημονικής έρευνας για να αποφανθούν. Οι περισσότεροι μάλιστα, δεν ενδιαφέρθηκαν ούτε να αναζητήσουν περισσότερες πληροφορίες και να ερευνήσουν το θέμα, όπως έκαναν οι φιλόσοφοι, και δεν επιδίωξαν να συζητήσουν με κανένα για την ορθότητα, την πιθανότητα και για να την ακρίβεια της άποψής τους.

Αν δεν το είχες σκεφτεί, σκέψου: Όταν προεξοφλούμε ότι δεν υπάρχει απάντηση σ' ένα ερώτημα ή λύση σ' ένα θεωρητικό πρόβλημα, τότε αφήνουμε το πεδίο ανοιχτό για να λέμε οτιδήποτε, χωρίς ντροπή, χωρίς ανασφάλεια και χωρίς αίσθηση ευθύνης! Το ίδιο, όπως όταν ένα πρόβλημα παραμένει άλυτο και αφήνουμε κάποιους

να εκμεταλλεύονται μια κατάσταση, διότι από πριν ήμασταν βέβαιοι ότι το πρόβλημα δεν μπορούσε εύκολα να επιλυθεί ή δεν θέλαμε την επώδυνη λύση του.

ΤΟ ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΟ ΚΑΙ ΤΟ ΓΕΝΙΚΟ

Δεν είναι δύσκολο να συγκεντρώσουμε πληροφορίες από το πλήθος των περιοδικών, των εφημερίδων και από άλλες πηγές και να συλλέξουμε εμπειρίες από την καθημερινή ζωή, για οποιαδήποτε χρήση. Το «συγκεκριμένο» δεν είναι πάντα το απαραίτητο, το ζητούμενο, το πιο ενδιαφέρον και κάτι που μπορούμε να επιτύχουμε. Στον ημερήσιο και στον περιοδικό τύπο γράφονται πολλά τα οποία δεν είναι διασταυρωμένα ή είναι καθαρά ψέματα και ανακριβή ή μας είναι τελείως αδιάφορα. Το «συγκεκριμένο» μπορεί ακόμα να είναι κάτι το ανάξιο λόγου, να αναφέρεται σε προσωρινά ή σε ανεπανάληπτα πράγματα και σε λεπτομέρειες, να παραμένει αναπόδεικτο **και να παρουσιάζεται σαν διαφορετικό ή αντίθετο από κάτι άλλο με το οποίο είναι στην ουσία το ίδιο**. Ας μην “πιπιλάμε λοιπόν την καρμέλα” και να μην εφησυχάζουμε, χαρακτηρίζοντας ασαφή, γενικόλογα και θεωρητικά όσα δεν μας δίνουν περισσότερες εξηγήσεις, μας δημιουργούν απορίες και δεν φαίνονται στα μάτια μας. **Το αντάλλαγμα στη γενίκευση είναι ότι αναφερόμαστε γρήγορα σε πολλά πράγματα μαζί, εξοικονομούμε χρόνο και μνήμη και αποφεύγουμε πολλά αδιέξοδα. Αυτό το οποίο χρειάζεται να γνωρίζουμε είναι κατά πόσο το γενικό είναι εύστοχο και αξιόπιστο.**

<•> Αν γενικεύσουμε και συμπεριλάβουμε περισσότερα πράγματα από αυτά που έχουμε παρατηρήσει αυτό δεν σημαίνει οπωσδήποτε ότι αναφερόμαστε σε πράγματα που δεν μπορούν να παρατηρηθούν. Σε πολλές περιπτώσεις δεν βγαίνουμε από το παρατηρήσιμο, βγαίνουμε από το μέχρι τώρα παρατηρημένο και κάποιοι προτρέχουν να αποκαλέσουν φαντασιώσεις τις λογικές σκέψεις.

Οι γενικές έννοιες και οι γενικόλογες αναφορές στα πράγματα είναι «αντιπροσωπευτικές» όπως οι κυβερνήσεις των κρατών. Το κόμμα που καταλαμβάνει την εξουσία εκπροσωπεί μία ολόκληρη κοινωνία επί ένα ορισμένο χρονικό διάστημα. Σε πολλές περιπτώ-

σεις, οι εκπρόσωποι αποφασίζουν για ζητήματα που η πλειοψηφία αγνοεί, αδιαφορεί ή και διαφωνεί μαζί τους. Τα προγράμματα που ανακοινώνουν και οι υποσχέσεις τους είναι πιο ασαφή και πιο αμφίβολα από τη φιλοσοφία. Ένα βροντερό παράδειγμα αοριστολογίας σχετίζεται με τη χρήση του νομίσματος και του χρηματικού μέσου. Το χρήμα «αντιπροσωπεύει» έναν άγνωστο και απεριόριστο αριθμό πραγμάτων και υπηρεσιών, με τα οποία μπορεί να ανταλλαχθεί. Αυτό δεν εμποδίζει τον υπολογισμό και τον καθορισμό της αξίας του και αντιθέτως είναι απαραίτητο για τη συναλλαγή μεταξύ των ανθρώπων. Όταν μία ολόκληρη χώρα εκπροσωπείται για την ανάδειξη της πιο όμορφης γυναίκας, κανένας δεν αναφέρει ότι οι κοπέλες που διαγωνίζονται είναι επιλεγμένες από ένα σχετικά μικρό αριθμό, που δήλωσε συμμετοχή. Ένας πιο μεγάλος αριθμός δεν δήλωσε συμμετοχή και πιθανό μέσα σε αυτόν να βρίσκονται ομορφότερες γυναίκες από εκείνες που θα μας εκπροσωπήσουν. Το ίδιο συμβαίνει σε πολλές άλλες περιπτώσεις διαγωνισμών και εκπροσώπησης. Τα σύμβολα, όπως η σημαία και ο ύμνος αντιπροσωπεύουν επίσης κάποιες ασαφείς αξίες, παραδόσεις, ιστορία, πολιτισμό, διαδρομή και προοπτική. Σηκώνει πολύ συζήτηση για να ξεκαθαριστεί τι ακριβώς σημαίνουν και για να προκύψει η συμφωνία όλων. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις υπάρχει μεγάλη ασάφεια και γι' αυτό κάποιοι πονηροί μπορούν να τα εκμεταλλεύονται για διάφορες επιδιώξεις τους.

Από τη στιγμή που σκεφτόμαστε και χρησιμοποιούμε τη γλώσσα αναπόφευκτα κάνουμε αφαίρεση και γενίκευση και επιπλέον πράττουμε με σκέψεις αφηρημένες, που καθρεφτίζουν τα πράγματα αφηρημένα και αποσπασμένα. Έτσι, όταν η επιστήμη συνιστά συγκεκριμένα την αντιβίωση X, εκφράζει μια γενική άποψη, αφού την ίδια αντιβίωση την προτείνει για ένα μεγάλο αριθμό ανθρώπων, για ένα ευρύ φάσμα μικροβίων και για όλες τις μέρες, παραβλέποντας ένα πλήθος ιδιαίτερων περιπτώσεων που μπορεί να ακυρώσουν τη χρησιμότητα της συγκεκριμένης αντιβίωσης ή και να αντιστρέψουν το αποτέλεσμα και να προκληθεί μόνο βλάβη στην υγεία μας, άμεσα φανερή ή μακροπρόθεσμα.

Από τις πιο μεγάλες προκαταλήψεις στο χώρο της επιστήμης και γενικότερα του ανθρώπου είναι η άποψη, ότι η αναφορά σε συγκε-

κριμένα πράγματα και η απόπειρα να περιγραφούν τα πράγματα με σαφήνεια εξασφαλίζει περισσότερη γνώση. Η αναφορά σε συγκεκριμένα πράγματα και η απόπειρα να περιγραφούν τα πράγματα με σαφήνεια όχι μόνο δεν εξασφαλίζει περισσότερη γνώση, αλλά συγχρόνως αυξάνει την άγνοια και αντιθέτως, προϋποθέτει να κάνουμε το λάθος να αφαιρούμε πράγματα τα οποία θεωρούμε αυθαιρέτως ότι δεν συνδέονται μεταξύ τους. Δηλαδή, **συγκεκριμένο = αποσπασμένο** και αφαιρώντας κατά βούληση ότι δεν διευκολύνει τη σκέψη μας. Τόσο στην καθημερινή ζωή, όσο και στο χώρο της επιστήμης, αφαιρούμε πράγματα και σχέσεις συμβιβαστικά, για λόγους απλοποίησης και προτεραιότητας, **προεξοφλώντας τι σχετίζεται πιο άμεσα και τι έμμεσα**. Αναφερόμαστε στο "συγκεκριμένο" πράγμα όχι επειδή γνωρίζουμε καλά τι πρέπει να αφαιρέσουμε, να μην υπολογίσουμε και να μη σκεφτούμε, αλλά επειδή έτσι μας βολεύει και επειδή πρέπει να ξεκινήσουμε από κάπου για ερευνητικούς σκοπούς ή για να ζήσουμε. Όταν εκφραζόμαστε συγκεκριμένα, έχουμε αφαιρέσει το σύνολο της πραγματικότητας και των δυνατοτήτων της, θα μπορούσε εύκολα να πει κάποιος, και αυτό συνήθως το κάνουμε χωρίς επίγνωση. Για τη "ρεαλιστική" σκέψη **δεν προέχει η γνώση αλλά οι επιδιώξεις μας με τη βοήθεια του Θεού και της τύχης και με την αυταπάτη ότι γνωρίζουμε καλά**. Ο ρεαλιστής δεν είναι λιγότερο φαντασιόπληκτος από τον γραφικό φιλόσοφο.

Πρόκειται για μια προκατάληψη από τις πιο δύσκολες να ανιχνευτούν, αφού ξεκινάει με το δεδομένο, ότι η πραγματικότητα είναι μόνο ουσία, ύλη και ξεχωριστά ή σταθερά πράγματα, ενώ αντιθέτως, **η περισσότερη πραγματικότητα είναι δυνατότητες και απουσιάζει**. Με τέτοια προκατάληψη, λοιπόν, είναι συνεπές στην επιστήμη να αξιώνουν να περιγράφονται όλα καθαρά και με ακρίβεια. Ιδιαίτερα στη φυσική, αυτή η γενική πλάνη για την ταύτιση της (αντικειμενικής) πραγματικότητας με τα αισθητά (υλικά) πράγματα μεταφέρθηκε σε άλλους όρους έκφρασης, στον καθαρό διαχωρισμό των πραγμάτων: σε (συγκεκριμένα) σώματα και σε αόρατες (ανούσιες) δυνάμεις, που εφαρμόζουν μεταξύ τους τα σώματα. Μέχρι του σημείου να απαιτούν στη σύγχρονη φυσική, οι δυνάμεις να

είναι συγκεκριμένα σώματα! Οι σχέσεις των μερών, οι δυνατοί τρόποι ν' αλληλεπιδράσουν, οι τρόποι και οι κινήσεις με τους οποίους γίνονται και συνδέονται και τα κοινά στοιχεία τους είναι πάντοτε ένα μεγάλο μέρος της πραγματικότητας -το μεγαλύτερο-, το οποίο δεν είναι (απ' ευθείας ορατό) και μόνο με τη διάνοια μπορούμε να το ανακαλύψουμε, να το προσέξουμε και να το γνωρίσουμε καλύτερα. Αντιλαμβανόμαστε και διανοούμεστε ένα ελάχιστο μέρος των πραγμάτων και των τρόπων που συνδέονται το ένα με το άλλο και με τη ζωή μας. Όμως πολύ συχνά πιστεύουμε, ότι γνωρίζουμε αρκετά και ότι οι εξελίξεις στην πραγματικότητα γίνονται έτσι όπως μας φανερώνονται, όπως γνωρίζουμε και με όσα εμείς θυμόμαστε.

Θα μπορούσε κάποιος να πει τελικά, ότι η τέλεια γνώση για ένα οποιοδήποτε πράγμα προϋποθέτει τη γνώση για το σύνολο του Σύμπαντος. Αυτή η έλλειψη επίγνωσης της άγνοιάς μας, για τους αφάνταστους, αόρατους, λεπτομερείς και πιο έμμεσους τρόπους σύνδεσης των πραγμάτων αποκαλύπτει την πιο μεγάλη ανοησία στις απόψεις και στις πράξεις μας. Αυτή αποκαλύπτει με γελοίο και με τραγικό τρόπο πόσο συχνά διανοούμεστε και μιλάμε βλακωδώς. Αντιθέτως, όταν κάποιος διατηρεί αυτή την επίγνωση και είναι προσεκτικός στις διαπιστώσεις και στις πράξεις του, όταν αφήνει ανοιχτά τα ενδεχόμενα, όταν είναι συγκρατημένος για τα αναμενόμενα, όταν δεν ξεχωρίζει και δεν απομονώνει εύκολα τις εξαρτημένες αιτίες και συγκρατεί τη βεβαιότητά του, τότε αυτός θα είναι έξυπνος. Δεν θα βρει αστείο και πολύ επιπόλαιο -αυτό το οποίο νεαρός έλεγα πολύ εύκολα και γενικά- ότι η επαρκής αιτία για κάθε τι που γίνεται είναι το Σύμπαν ή ο Θεός. Η απλότητα και η επιπολαιότητα δεν είναι πάντοτε άτοπες. Μην υποτιμούμε τη δυνατότητα της εύκολης γενίκευσης. **Ο κίνδυνος της γενίκευσης και η μονομέρεια της εξειδίκευσης... θα μπορούσε να είναι ο τίτλος ενός διδακτικού βιβλίου. Το ασαφές δεν είναι κατ' ανάγκη άστοχο και λανθασμένο. Μάλιστα, σε πολλές περιπτώσεις θα ήταν καλύτερα να είναι μία άποψη ασαφής και παρερμηνεύσιμη*, παρά σαφής και παραπλανητική!**

Μπορούμε να γνωρίζουμε την πραγματικότητα διότι είμαστε ένα μέρος αυτής και με τους δικούς της νόμους. Η γνώση μας έχει αρχίσει χωρίς να ερωτηθούμε αν θέλουμε, έτσι όπως χωρίς να ρωτη-

θούμε γεννηθήκαμε. Πληροφορίες μας κατακλύζουν από τα πράγματα τα οποία μας περιβάλλουν και με αυτές κινούμαστε. Αντιλαμβανόμαστε και διαπιστώνουμε ποια πράγματα υπάρχουν, χωρίς να χρειαστεί να γνωρίσουμε όλο το Σύμπαν. Έτσι εκτιμούμε σωστά πολλές από τις πληροφορίες μας και ξεχωρίζουμε την αλήθεια, παρά την τεράστια άγνοιά μας, με τις αδυναμίες της σκέψης και πολλές φορές χωρίς επίγνωση. Επιπλέον, ο κόσμος όπου βρισκόμαστε προσφέρει τη δυνατότητα να γίνει συνοπτικά και αφηρημένα γνωστός και να περιγραφτεί γενικά ακόμα και μέσα στο χώρο των επιστημών και ιδιαίτερα με την εφαρμογή των μαθηματικών. Αυτό είναι ένα δεδομένο για την επιστήμη, το οποίο υποβάθμιζαν ή το προσπερνούσαν με αδιαφορία. **Δεν ζούμε με τη διστακτικότητα που θα επέβαλλε η τεράστια άγνοιά μας και αντί να βρισκόμαστε κρυμμένοι και φοβισμένοι**, φθάνουμε στο άλλο άκρο να ξεπερνάμε τα όρια της βέβαιης γνώσης και εμείς να επιμένουμε και να παραμένουμε 100% βέβαιοι.

Στο όνομα της αλήθειας και της επιστημονικής έρευνας, πολλοί αξιώνουν τη σαφήνεια και την ακρίβεια στις περιγραφές όλων των φαινομένων ακόμα και με μαθηματικές σχέσεις για την ανθρώπινη συμπεριφορά, κατά αντίστοιχο τρόπο, όπως μπορούμε να περιγράψουμε με ακρίβεια τα ορατά σώματα και τις μηχανικές κινήσεις. Μπορούν να γίνουν οι πιο απλές σκέψεις χωρίς καμία έρευνα, οι οποίες προκαλούν αμφισβήτηση για την ύπαρξη απόλυτης ακρίβειας στις εξελίξεις των φαινομένων και στο σχηματισμό των πραγμάτων. Υπάρχουν και ενδείξεις από την εμπειρία (όπως λ.χ. τα ψυχικά φαινόμενα), οι οποίες όμως δεν είναι πιο πειστικές από τις απλές σκέψεις. Η πιο απλή σκέψη του κόσμου, είναι ότι κανένα πράγμα δεν υπάρχει, δεν γίνεται και δεν ενεργεί τελείως απομονωμένο από ένα περιβάλλον και ευρύτερα από τον κόσμο. Η αιτία έχει αιτία, πολλές αιτίες μαζί συμβάλλουν, ενώ υπάρχουν και πράγματα (κυρίως έμβια) που αντιδρούν στις επιδράσεις με εσωτερικές διεργασίες. Αλλά και τα ορατά πράγματα που περιγράφουμε με ικανοποιητική ακρίβεια, πάντα κάτι αφαιρούμε ή αφήνουμε εκτός παρατήρησης για να τα οριοθετήσουμε σύμφωνα με τις αφηρημένες κατηγορίες μας. Στις πιο ευνοϊκές συνθήκες μπορούμε να παρατηρήσουμε και να πε-

ριγράψουμε με αρκετή ακρίβεια ένα πράγμα ή ένα φαινόμενο, όταν αυτό είναι ακίνητο, σταθερό και με σταθερούς τρόπους σύνδεσης. Έτσι όπως συνήθως συναντούμε στο περιβάλλον μας, το οποίο διαμορφώνουμε με την καθημερινή μας ζωή. Όμως, στη φύση τα πράγματα, τα φαινόμενα και οι τρόποι με τους οποίους εκείνα συνδέονται δεν είναι ποτέ τελείως ακίνητα και αποσυνδεδεμένα. Τι γίνεται όταν η μεταβολή και η κίνηση γίνονται με πιο υψηλές ταχύτητες, όταν οι ρυθμοί μεταβολής είναι γρήγοροι και ασταθείς, όταν επιπλέον οι αποστάσεις είναι πιο κοντινές και όταν η κίνηση φθάνει να γίνεται στο άκρο, με ταχύτητες που ο άνθρωπος δεν μπορεί εύκολα να παρατηρήσει, να καταγράψει και δεν προλαβαίνει να παρατηρήσει τα ασταθή πράγματα; Είναι μόνο η αδυναμία του ανθρώπου να παρατηρήσει τα ασταθή φαινόμενα και πράγματα που μεταβάλλονται και συνδυάζονται πολύ γρήγορα ή **η μεταβολή αποτελεί μέρος του πράγματος και του φαινομένου**; Αν μιλάμε για πράγματα που διατηρούν σταθερές μορφές και ιδιότητες με πολύπλοκες κινήσεις και συνδυασμούς, που αλλάζουν με γρήγορους ρυθμούς (δυναμικά δηλαδή), όπως καταλαβαίνετε με τις πιο απλές σκέψεις του κόσμου, η παρατήρηση δεν συμπεριλαμβάνει μόνο στατικά ή ακίνητα σημεία και χρειάζεται να παρατηρηθούν σχέσεις κίνησης, μεταβολής και χρόνου αλληλεπίδρασης. Η ακρίβεια της παρατήρησης και η περιγραφή του φαινομένου μπορεί να μην είναι εύκολη ή δυνατή, ενώ μέσα στο χρόνο η επίδραση γίνεται αβέβαια.

Ακολουθεί ένα μεγάλο απόσπασμα, το οποίο συμπεριλήφθηκε κάπως καταχρηστικά, στο βιβλίο με την κοσμολογική θεωρία (για ένα πλήρες και σταθεροποιημένο Σύμπαν), αφού η δυσκολία στην έρευνα των φαινομένων σε πολλές περιπτώσεις σχετίζεται με λανθασμένες σκέψεις που κατευθύνουν την έρευνα και χρειάζεται να γίνει μια μεταπήδηση από το ένα ζήτημα στο άλλο.

Ο ειδικός, ο οποίος απαιτεί από την αρχή τη σαφήνεια και πιο συγκεκριμένες παρατηρήσεις και ακριβώς στη γλώσσα που έχει μάθει καλά, συχνά νομίζει ότι διορθώνει και ότι βρίσκει ένα λάθος. Ενώ αυτό που κάνει και δεν το αντιλαμβάνεται είναι να κόβει τη σχέση "γέφυρα" μεταξύ όμοιων φαινομένων και τη κατανόηση που πολλές

φορές δεν μπορεί να γίνει από τις πρώτες σειρές μιας θεωρίας. Όταν για παράδειγμα, μιλάμε για την κυκλική κίνηση για να υποδηλώσουμε γενικά μια ομάδα κινήσεων, οι οποίες δεν είναι ευθύγραμμες ούτε τεθλασμένες, αλλά αυτές οι κινήσεις προσεγγίζουν το σχήμα του κύκλου ή επαναλαμβάνονται με σταθερά χρονικά διαστήματα. Ο ειδικευμένος θα πει με την πρώτη ευκαιρία: "Λάθος, δεν είναι κυκλική κίνηση, είναι ελλειπτική". Αυτή η ακρίβεια στη σκέψη προκαλεί ένα αρνητικό λάθος, διότι με την απόρριψη της κυκλικής κίνησης, χωρίς δεύτερη σκέψη, κάνει το λάθος να αποκόψει και να αποσυνδέσει σαν τελείως διαφορετικά δύο παρόμοια φαινόμενα ή δύο φαινόμενα, τα οποία συνδέονται με ένα τρίτο κοινό φαινόμενο. Έτσι κάπως έχουν καταφέρει να περιγράψουν ξεχωριστά, αποσπασμένα και με τυχαίες παρατηρήσεις τα πιο γενικά φαινόμενα και να μην φαίνονται οι σχέσεις που έχουν μεταξύ τους ορισμένα φαινόμενα, τα οποία συνοψίζονται σε μια τελείως διαφορετική έκφραση (της γλώσσας μας).

Ορίστε ένα ακραίο παράδειγμα: Η έκρηξη ενός άστρου είναι ένα τελείως διαφορετικό φαινόμενο από την οργή ενός ανθρώπου και μάλιστα, για τον τρόπο που έχουν μάθει να σκέφτονται στην επιστήμη, αυτά είναι φαινόμενα πιο άσχετα από όσο θα σκεφτόταν ένας αγράμματος άνθρωπος. Το πρώτο είναι φαινόμενο που ερευνά η αστροφυσική, ενώ το δεύτερο το ερευνά η *ψυχολογία*. Για τον φιλόσοφο και για τον ποιητή, η φράση "τελείως διαφορετικά φαινόμενα" δεν εκφράζει επακριβώς την πραγματικότητα. Ο φιλόσοφος μπορεί να παρατηρήσει αμέσως, ότι τα δύο φαινόμενα που είπαμε έχουν κάποια μικρή ομοιότητα. Παρατηρεί το γενικό γνώρισμα των δυο διαφορετικών φαινομένων, το οποίο είναι μια βίαιη αντίδραση, μια διεργασία εκτόνωσης που προκαλείται, όταν εφαρμόζονται δυνάμεις που διαταράζουν μια κατάσταση ισορροπίας. Αν το σκεφτεί περισσότερο, πιθανό να καταλήξει και στο συμπέρασμα ότι ο άνθρωπος και το άστρο αποτελούνται από το ίδιο υλικό...

Αυτή η απόφαση που πηγάζει από τη συνήθεια και προσδιορίζει καθαρά το λάθος από το σωστό στην Επιστήμη, χωρίς κανένα περιεχόμενο δισταγμού και συνήθως με τη συνοδεία φράσεων όπως "αποκλείεται", "ουδεμία σχέση", "αδύνατον", "εκτός θέματος", σε

αντίθεση με το λογικό δισταγμό που συχνά εκφράζουμε με λέξεις όπως "ναι, αλλά", "κατά πάσα πιθανότητα", "δεν αποκλείεται", βάζει εμπόδια στην επιστημονική έρευνα και διαστρέφει τον προορισμό του εκπαιδευτικού συστήματος. Όμοια όπως γενικότερα, οι πιο ώριμοι άνθρωποι αποθαρρύνουν τις ασυνήθιστες προσπάθειες των νεώτερων και προσπαθούν να τους επιβάλλουν τις δικές τους συνήθειες και τις δικές τους αξίες.

Η ακαμψία δεν εμφανίζεται μόνο στα σώματα, εμφανίζεται και στην σκέψη. Και όπως στα υλικά σώματα δεν είναι πάντα κάτι το επιθυμητό, έτσι και στη σκέψη πολλές φορές προκαλεί δυσκολίες και κολλήματα. Η απαίτηση των ανθρώπων να γνωρίζουν με αναμφισβήτητη ακρίβεια, να γνωρίζουν με απόλυτη ακρίβεια τα πράγματα και να περιχαράκωνουν τα νοήματα στις λέξεις, δεν είναι πάντοτε απαραίτητη και χρήσιμη. Πρώτα απ' όλα, διότι δεν είναι όλα τα πράγματα μετρήσιμα ή εύκολα μετρήσιμα, ώστε να μη κάνουμε λάθη στη διαδικασία της μέτρησης. Κάπως έτσι, συμβαίνει και αντιθέτως, με την παρατήρηση μιας μικρής απόκλισης από τον κανόνα, μερικά άτομα βιάζονται να δηλώσουν κάπως αντιδραστικά ή με φιλοδοξία, ότι ο κανόνας ανατράπηκε και όχι ότι διορθώθηκε. Από την άλλη πλευρά, όμως, πώς θα διορθώσεις και θα συμπληρώσεις τη γνώση και πώς θα πλησιάσεις σε νέες ανακαλύψεις και πώς θα προχωρήσεις πιο γρήγορα, αν όλα όσα σκέφτεσαι είναι η επανάληψη και η επιβεβαίωση των γνωστών;

Έτσι η έρευνα εμποδίζεται αντί να προχωράει και γίνεται δόγμα, ότι μόνο με την εφαρμογή και τη χρησιμοποίηση των γνωστών επιστημονικών κατακτήσεων μπορούμε να προχωρήσουμε πιο πέρα ή να κατανοήσουμε. Μια αξίωση σε αντίθεση με την εμπειρία όλου του κόσμου, έτσι όπως συνήθως δημιουργούνται οι απαιτήσεις όταν φανταζόμαστε την πραγματικότητα με τα αφηρημένα πρότυπά μας, όταν αφαιρούμε τις διαφορές και τις περιπτώσεις που δεν ταιριάζουν στην απλή φαντασίωσή μας. Πού, αν ήταν αλήθεια ότι η έρευνα προχωράει μόνο με τη γνώση και τη λογική, αυτό θα σήμαινε ότι η αποτελεσματικότητα της έρευνας και της σκέψης επιτυγχάνεται μόνο με διανοητική αιτιοκρατία, δηλαδή με σκέψεις που η μία ακολουθεί την

άλλη με συνέπεια, χωρίς κενά και χωρίς λάθη, όπως στα μαθηματικά!

Όταν δύο ιδιοκτήτες απειλούν ο ένας τον άλλο γιατί διεκδικούν ένα ασήμαντο κομματάκι γης. Όταν ο νικητής ενός αθλήματος αμφισβητείται από μια λεπτομέρεια στην ακρίβεια της μέτρησης. Όταν ο διάλογος γίνεται ασυνεννοησία από την αδυναμία να ανεχτούμε μια απόκλιση στο νόημα μιας λέξης. Όταν η δικαιοσύνη δεν αποδίδεται και καθυστερεί η απονομή της επειδή διαφωνούν στο νόημα ενός όρου ή στην ερμηνεία ενός νόμου ή επειδή δεν τηρήθηκε η προβλεπόμενη τυπική διαδικασία. Όταν η επιστημονική έρευνα μένει πίσω επειδή ο διαχωρισμός των φαινομένων δεν αφήνει περιθώριο για να σκεφτούμε έξω από την οικεία περιοχή που σπουδάσαμε. Όταν οι ιστορικοί συγκρούονται γιατί δεν αναγνωρίζουν την ίδια αιτία ενός γεγονότος και προσπαθούν να ξεχωρίσουν την αφορμή από την αιτία. Όταν οι ειδικευμένοι καθορίζουν οπωσδήποτε μια αιτία ή μια αρχή στη ροή ορισμένων εξελίξεων. Όταν πρέπει να εφαρμόσουμε ακριβώς τις οδηγίες και τις προδιαγραφές στην έρευνά μας προκειμένου να πάρουμε ένα πιστοποιητικό, αλλά η καινοτομία μας βγάζει εκτός των καθορισμένων ορίων. Όταν η επιστημονική ανακάλυψή μας δεν συμφωνεί με τις προηγούμενες αναμφισβήτητες θεωρίες. Όταν μπορούμε να πλησιάσουμε σε απαντήσεις διαχρονικών ερωτημάτων και εμείς αντιθέτως απορρίπτουμε όλες τις αναπόδεικτες εκδοχές σαν να ήταν το ίδιο απίθανες, μέχρι του σημείου να θεωρούμε άχρηστη τη γνώση των πιθανών εκδοχών και των ερωτημάτων, επειδή δεν έχουμε βρει αποκλειστικά μια απάντηση και μια αναμφίβολη λύση. Αυτά είναι μερικές περιπτώσεις, άλλοτε αστείες και άλλοτε τραγικές, από την εφαρμογή του δόγματος, ότι πρέπει πάντοτε να γνωρίζουμε με απόλυτη ακρίβεια. Η παρατήρηση ότι τα χημικά στοιχεία εμφανίζουν ορισμένες ιδιότητες με μια περιοδική σειρά κατάταξης, διότι αποτελούν συνθέσεις του αρχικού ατόμου του υδρογόνου αμφισβητήθηκε από τον επιστήμονα, ο οποίος προσδιόρισε με ακρίβεια τα ατομικά βάρη τους. Βρήκε, ότι τα περισσότερα ατομικά βάρη δεν είναι ακριβώς ακέραια πολλαπλάσια. Ολόκληρο βιβλίο θα μπορούσε να γραφτεί με τέτοια παραδείγματα πλάνης που προήλθε από την απαίτηση για ακρίβεια στη

γνώση και στη μέτρηση.

Όμως υπάρχουν οι περιπτώσεις που δεν μπορούμε ούτε χρειάζεται να γνωρίσουμε με απόλυτη ακρίβεια και αυτή η συνηθισμένη διαπίστωση εφαρμόζεται από τους απλούς ανθρώπους στην καθημερινή ζωή τους, αλλά μέχρι στην τεχνολογία. Οι μέθοδοι συμπίεσης της πληροφορίας στους ηλεκτρονικούς υπολογιστές και στις ψηφιακές τηλεπικοινωνίες, είναι απαραίτητες και χρήσιμες και λύνουν πολλά προβλήματα, με την ελάττωση της ακρίβειας και με την αφαίρεση ενός μέρους πληροφοριών. Αλλά και όποιος γνωρίζει από τεχνολογία, γνωρίζει ότι η επιλεκτικότητα απαιτεί μείωση του εύρους ζώνης, όπως και αντιστρόφως, κατά παρόμοιο τρόπο, που στη γνωσιολογία, το εύρος μιας έννοιας ελαττώνει το βάθος της. Οι στατιστικοί υπολογισμοί αποτελούν αντικείμενο της επιστήμης. Στη Στατιστική επιστήμη αναπτύσσονται μέθοδοι και μαθηματικά εργαλεία για τον ακριβέστερο υπολογισμό σε κάθε περίπτωση όπου είναι αδύνατο ή ασύμφορο να γνωρίσουμε ολοκληρωμένα. Όμως, ποιος δεν έχει κάνει σε συνθήκες πίεσης ένα βιαστικό υπολογισμό ή δεν βασίστηκε στην γρήγορη εκτίμηση ενός μέσου όρου, επειδή χρειάστηκε για να γνωρίσει σωστά και στη σωστή στιγμή... και πόσες φορές κάποιος απόδειξαν ή έφτασαν σχεδόν στο ίδιο αποτέλεσμα μετά από πολύ χρόνο. Στη φύση, θα παρατηρήσουμε ότι η έλλειψη ακρίβειας είναι ο κανόνας και μάλιστα επιτυγχάνεται με την ακρίβεια των μαθηματικών, όπως στα λεγόμενα *φράκταλ*⁷. Ακόμα και ο *αριθμός π* που εκφράζει μια θεμελιώδη σχέση της φύσης, όπου αυτή υπάρχει με περιοδικές και κυκλικές διεργασίες, έχει αμέτρητα δεκαδικά ψηφία. Ας αφήσουμε λοιπόν, τους εντυπωσιασμούς με την απόλυτη ακρίβεια, γιατί αυτή όχι μόνο δεν είναι πάντα κάτι χρήσιμο και απαραίτητο, σαν προαιώνιος νόμος, αλλά αντιθέτως ανεπιθύμητη, παραπλανητική και καταστροφική μπορεί να είναι, ευρύτερα στη ζωή και μέχρι για την επιστημονική έρευνα. Καταστροφική και αποθαρρυντική τόσο για την ερευνητική σκέψη ενός προσώπου, όσο και στην αξιοποίηση μιας γραπτής εργασίας από την παγκόσμια κοινότητα, όταν αυτή η εργασία αποκλείεται από την ανάγνωση, επειδή δεν διατυπώθηκε με τις λεπτομερείς προδιαγραφές μιας επιτροπής αξιολόγησης. Το δόγμα, ότι η έρευνα προχωράει μόνο με τη γνώση,

τη λογική και την ακρίβεια της σκέψης υψώνει ένα τείχος απέναντι σε ολόκληρη την κοινωνία και όχι μόνο σε λίγους ιδιόρρυθμους ερευνητές.

Αν το διανοηθούμε πιο προσεκτικά θα δούμε, πως πίσω από πολλές δυσκολίες και διαφωνίες μας σχετίζονται με τη γενική δυσκολία να ξεχωρίζουμε την αιτία από το αποτέλεσμα. Όχι μόνο να βρίσκουμε ποια είναι η αιτία και να προβλέπουμε το αποτέλεσμα, αλλά και να ξεχωρίζουμε με σαφήνεια την αρχή της αιτίας, τα πιο έμμεσα αποτελέσματα και τη συμβολή πολλών άλλων επιδράσεων και των λεγόμενων προϋποθέσεων. Αυτή τη δυσκολία, κάποιιο εκμεταλλεύονται πολύ συχνά για να αποκρύψουν την αλήθεια και να τη συσκοτίσουν. Καθορίζουμε τις αιτίες και τα αποτελέσματα στα όρια, που βολεύουν εμάς και τις θεωρίες μας για να αποφύγουμε την αδιέξοδη προσπάθεια, το χρόνιο προβληματισμό και τον κόπο. Όπως... κλείνουμε τα μάτια στην απλή τρομερή αλήθεια για την αβεβαιότητα της ύπαρξής μας και για τη βεβαιότητα της προσωρινότητας αυτής.

Πολλά από τα ζητήματα και τα προβλήματα τα οποία θέτουμε είναι μέρη ενός άλλου ευρύτερου ή πρέπει να βασιστούν σε κάποιες άλλες απαντήσεις. Για παράδειγμα, το κοινωνικό πρόβλημα της χρήσης ναρκωτικών ουσιών δεν είναι μόνο ένα ζήτημα ψυχολογικό ή νομικό. Σε πολλές περιπτώσεις, ο τρόπος προσέγγισης του ζητήματος και ο περιορισμός της συζήτησης γύρω από το προκαθορισμένο είναι εσφαλμένος και δεν μπορούμε να αναμένουμε μία αξιόπιστη λύση του προβλήματος. Δεν έχει νόημα να στοχαστούμε πολύ χωρίς να μπλέξουμε ορισμένα άλλα ζητήματα, τα οποία κάποιιοι ξεχωρίζουν ή θεωρούν χωρίς άμεση σχέση. Αντιθέτως, συχνά τόσο στη θεωρία όσο και στην πράξη, όχι μόνο δεν λύνουμε τα προβλήματα όπως νομίζουμε, αλλά στοχεύουμε σε αυτά με λάθος προτεραιότητα και βιαστικά και έτσι προετοιμάζουμε περισσότερα προβλήματα ή δυσκολεύουμε τη λύση τους.

<•> Η διάρκεια ύπαρξης των πραγμάτων αποτελεί και αυτή ένα χαρακτηριστικό της πραγματικότητας. Αυτή η αναμφίβολη διαπίστωση είναι δυσμενής για πολλά πρότυπα, από την ηθική μέχρι

και για την τεχνολογία. Υπάρχουν πράγματα και δυνατότητες που διαρκούν ελάχιστα, ακόμα και λιγότερο από ένα δευτερόλεπτο. Υπάρχουν και πράγματα που βρίσκονται μόνο σε έναν τόπο και πουθενά αλλού. Στην έρευνα και στις εκτιμήσεις μας δεν μπορούμε να αγνοήσουμε την ύπαρξη των πιο σταθερών πραγμάτων και φαινομένων, τα οποία μπορούμε να βρούμε πιο εύκολα και αμέσως στην εμπειρία μας, σε περισσότερους τόπους και στιγμές, μόνο και μόνο επειδή στη ζωή μας επηρεαζόμαστε πιο φανερά από τα περιστασιακά πράγματα ή επειδή χρειαζόμαστε αυτά τα περιστασιακά για τις επιθυμίες και την επιβίωσή μας. Και ακόμα πιο προκλητικό και χαζό είναι να φανταζόμαστε τα περιστασιακά και σπάνια πράγματα σαν από άλλο κόσμο ή να τα αφήνουμε σαν άσχετα από ορισμένα καθολικά φαινόμενα και τους παγκόσμιους νόμους. Η διάρκεια της ύπαρξης των πραγμάτων σχετίζεται στενά και με τη δημιουργία κανόνων από την ανθρώπινη σκέψη. Μερικά πράγματα διαρκούν περισσότερο σε σύγκριση με άλλα, ενώ ορισμένα επαναλαμβάνονται συχνά και περιοδικά. Όσο διαρκούν ή εμφανίζονται με όμοιο ρυθμό τα βάζουμε στην ομάδα ενός κανόνα. Όταν αυτή την παρατήρηση τη συνδέσουμε με τη γνωστή παρατήρηση, ότι για όλα υπάρχει ένα τέλος, τότε μεταφρασμένα μπορούμε εύκολα να πούμε: Για όλα όσα γίνονται σύμφωνα με τον κανόνα υπάρχει ένα τέλος και συνεπώς ο κανόνας κάποτε παραβιάζεται!

Η πραγματικότητα, που αξίζει το χρόνο και τον κόπο να γνωρίσουμε είναι όσα βρίσκουμε πιο σταθερά και αμέσως στην εμπειρία μας, σε όποια στιγμή και τόπο. Συμπτωματικά, μέσα σε αυτά τα πιο κοινά και διαχρονικά δεν είναι μόνο ο ήλιος, το σεξ και τα αστέρια, είναι και ορισμένα μεγάλα φιλοσοφικά ζητήματα. Μερικά ζητήματα χρειάζονται διαρκώς και άμεσα για να ζήσουμε προσανατολισμένοι και σκεπτόμενοι αποτελεσματικά και όχι τυχαία και παρασυρμένοι από τυχαίες εμπειρίες!

ΦΥΓΗ ΑΠΟ ΤΗ ΣΚΕΨΗ ΓΙΑ ΤΥΧΑΙΕΣ ΕΜΠΕΙΡΙΕΣ

Η ιστορία και η καθημερινή ζωή έχουν φανερώσει, ότι το τελευταίο που σκέφτονται οι άνθρωποι και για το οποίο θα ήθελαν ν' αφιερώσουν χρόνο, αυτό είναι να κλειστούν μέσα στον εαυτό τους και σαν άυλα πνεύματα να ερευνούν για τον προορισμό της ζωής, την προέλευση του κόσμου και για τις αδυναμίες τους. Και ακριβώς αυτό πιστεύουν, ότι είναι το πιο άνωφελο και ο βέβαιος τρόπος για να σπαταλήσεις το χρόνο και τη ζωή. Πραγματικά, δεν είναι δύσκολο να βρούμε μερικούς ανθρώπους που αφιέρωσαν πολύ χρόνο για μια επιστημονική έρευνα και για διάβασμα και να διαπιστώσουμε, ότι αυτοί δεν επέτυχαν κάτι ζηλευτό, ούτε έκαναν πιο όμορφη τη ζωή τους. Αντιθέτως, εύκολα μπορούμε να βρούμε ανθρώπους που έζησαν ευνοημένοι από την τύχη, οι οποίοι αγαπήθηκαν από τον κόσμο, οι οποίοι δεν στερήθηκαν τις απολαύσεις, έκαναν πολλά ταξίδια, χωρίς να προσφέρουν χρόνο για ερευνητικές σκέψεις. Εύκολα, λοιπόν, μπορούμε ν' αναρωτηθούμε τι προσφέρει στη ζωή μας η πνευματική αναζήτηση και η πολλή έρευνα και σκέψη και να φοβηθούμε μήπως η ζωή μας περάσει μονότονη και χωρίς άλλες εμπειρίες. Και φυσικά, όσοι κάνουν αυτές τις εύκολες παρατηρήσεις για την αντίθεση της ζωής με την πολλή σκέψη και για τη σύγκρουση του συναισθήματος με τη ψυχρή λογική και για τον ασήμαντο ρόλο της φιλοσοφικής σκέψης, αυτοί δεν πέφτουν στην παγίδα να σκεφτούν περισσότερο και να φιλοσοφήσουν... Μια γρήγορη παρατήρηση σε όλη τη φύση γύρω μας φανερώνει τη ζωή σαν κάτι το οποίο αποκτάει νόημα και σκοπό με την εξωτερική δραστηριότητα, με ψυχική ορμή για νέες εμπειρίες, για σωματική επαφή και με την προοπτική από την εξωτερική κίνηση και τη σωματική δύναμη.

Όμως, τα πράγματα συχνά δεν είναι έτσι όπως εμφανίζονται ή όπως εμείς τα ερμηνεύουμε σύμφωνα με τις προσδοκίες και τις επιθυμίες μας. Και όταν αφήνουμε αναπάντητες τις απορίες που δημιουργούνται και δεν κουράζουμε τη σκέψη μας, τότε οι ψευδαισθήσεις δεν αποκαλύπτονται και η συνήθεια τις υποβάλλει σαν πραγματικότητα. Αυτό, ωστόσο, που προκαλεί εντύπωση και μάλλον δεν

είχαμε σκεφτεί είναι, ότι εμείς οι ίδιοι μ' επίγνωση, μάλλον δεν θέλουμε να διαλύσουμε τις ψευδαισθήσεις μας. Ότι ενδέχεται να τις επιδιώκουμε, να τις έχουμε ανάγκη για να ζήσουμε και να απολαμβάνουμε από αυτές! Όλοι γνωρίζουμε, ότι χωρίς επιθυμία εύκολα βρίσκουμε δικαιολογίες για ν' αποφύγουμε και να μην κάνουμε τα ανεπιθύμητα. Ενώ αντιθέτως, η σφοδρή επιθυμία μας παρακινεί για να επιμεινουμε και για ν' αντισταθούμε, μέχρι να επιτύχουμε το στόχο και την επιθυμία μας. Έτσι, η έλλειψη επιθυμίας να σκεφτούμε για τον προορισμό της ζωής και του κόσμου και για το νόημα των σκοπών μας, διευκολύνει για να κάνουμε τις σκέψεις και τις παρατηρήσεις που αποθαρρύνουν την έρευνα και την αναζήτηση της αλήθειας. Μας αφήνει να εστιάσουμε στις άλλες επιθυμίες και να δράσουμε με σκέψεις που θα προκαλέσουν νέες επιθυμίες και νέα προβλήματα. **Η άγνοια του κόσμου και η ελλιπής γνώση των πραγμάτων γύρω μας ενισχύουν τις προσδοκίες μας και επιτρέπουν τα όνειρα, όπως στα μικρά παιδιά!**

Η ζωή (ανθρώπινη και μη) δραστήρια προς τον έξω κόσμο και στο περιβάλλον της δεν εξασφαλίζουν την επιβίωση και την πραγματοποίηση των στόχων μας. Η πιθανότητα δεν είναι αρκετά μεγάλη, όσο πιστεύουμε, ενώ πολλές φορές οι δράσεις μας δυσκολεύουν την επιβίωση και μοιάζουν με αυτοκτονία. Επίσης, κανένας άνθρωπος δεν θα ήθελε να βρίσκεται στη θέση ενός ζώου, αφού και αυτό έχει ψυχή και είναι επίσης δραστήριο και βασισμένο στην πραγματικότητα των αισθήσεων. Και ποιος είναι ο προορισμός της ζωής για όλη την υπόλοιπη πανίδα του πλανήτη μας, από τότε που εμφανίστηκε μέχρι σήμερα; Ήταν κάτι το εξωτερικό από τις ίδιες αυτές μορφές ζωής;

Πολλές μεγάλες αλήθειες και σοφές απόψεις είναι γνωστές από παλαιότερα. Ωστόσο μειώνουν τη σημασία τους για τη ζωή, με την αιτιολογία, ότι αυτές δεν οδηγούν σε άμεση επίλυση ορισμένων προβλημάτων και δεν αποδίδουν τίποτε στην πράξη και με το πρόσχημα ότι δεν υπάρχουν επιστημονικές λύσεις και απαντήσεις. Μέγα λάθος και ψέμα! Αν οι στοχασμοί και η γνώση γύρω από τα μεγάλα φιλο-

σοφικά ζητήματα δεν αποφέρουν χρήματα και δεν επιλύουν τα πιο άμεσα καθημερινά προβλήματα αυτό δεν σημαίνει ότι είναι άσχετα από εκείνα και μικρότερης σημασίας. Μία άποψη και μόνο (π.χ. θρησκευτική) μπορεί να οδηγεί τον άνθρωπο σε αφάνταστες πράξεις και συμπεριφορές, όπως και η έλλειψή της. Οι απόψεις, οι βέβαιες γνώσεις μας, οι αμφιβολίες, οι αξιολογήσεις μας προκαθορίζουν ένα μεγάλο αριθμό από επιθυμίες, δυνατές συμπεριφορές, πράξεις και αντιδράσεις στην καθημερινή ζωή και τις συντηρούν. Οι μεγάλες γενικές αλήθειες και η άγνοια για ορισμένα ζητήματα μπορεί να μη φαίνονται πως συνδέονται με τα προβλήματα και με τις δυνατότητες της καθημερινής ζωής. Όμως, συνδέονται αδιάλειπτα και παντού και με τον πιο αφάνταστο τρόπο, που τον αποκαλύπτει η εμπειρία. Παρόμοια, όπως συνδέεται διαρκώς και παντού ο Θεός με τη ζωή μας.

Πέρα από την άγνοια και την αδιαφορία του συνηθισμένου ανθρώπου, υπάρχει και ένας αντίθετος λόγος, που δεν προβάλλονται τα φιλοσοφικά ζητήματα, που δεν αναδεικνύονται οι απλές διαπιστώσεις για το νόημα της Ζωής και κακολογούνται οι εσωτερικές αναζητήσεις και η πολλή σκέψη. Είναι **ο φόβος μήπως ελαττωθεί ή χαθεί η εκτίμηση από άλλες αξίες που μας έχουν διδάξει ή από τα ανόητα πρότυπα που ρίχνονται σαν δίχτυα στον ανυποψίαστο κόσμο για να τον αρμέξουν οικονομικώς**. Τα φώτα έξω στο σκοτάδι προσελκύνουν πολλά πετούμενα. Όπως οι χρυσοθήρες σε παρθένα γη, έχουν βρει την κοινωνία και την προσωπική ζωή αθωράκιση από ηθικές αξίες και την εκμεταλλεύονται αδίστακτα. Το έχουν εύκολο να βγάλουν τα μάτια των ομοίων τους και να ξεπεράσουν όλα τα όρια προκειμένου να πάρουν όλο το θησαυρό δικό τους. Όταν ακούσουν ποιες είναι οι πνευματικές ή ηθικές αξίες, χωρίς να έχουν προηγουμένως αναλογιστεί για τη σημασία τους, μπορεί και να γελάσουν. Μοιάζουν με διακοσμητικά στοιχεία της ψυχής. Τα ενδύματα θα τους φανούν πιο απαραίτητα και πιο σημαντικά για τις ανθρώπινες σχέσεις. Δεν φαντάζονται, ότι αυτές οι αόρατες αξίες είναι ο αυτόματος πιλότος για την πορεία στη Ζωή! Ένας βασικός λόγος για τον οποίο περιφρονούνται οι φιλοσοφικές αναζητήσεις και υποβαθμίζεται ο ρόλος της

σκέψης για τη συμπεριφορά, τη συνέπειά μας και τον προορισμό της ζωής είναι η πλήρης έλλειψη σκέψης και ικανότητας για να μιλήσουν περί αυτών των διαχρονικών ζητημάτων. Είναι **τελείως απροετοίμαστοι και δεν είχαν καν φανταστεί** τον προκαθοριστικό ρόλο της ψυχολογίας, της φιλοσοφίας και της ηθικής για την προσωπική ζωή, για τις ανθρώπινες σχέσεις, για την οργάνωση της κοινωνίας, για την πολιτική ζωή μέχρι και τη λειτουργία της αγοράς!

Όταν οι ίδιοι που υποβαθμίζουν το ρόλο της σκέψης και της ηθικής στη ζωή αναλάβουν μεγάλες ευθύνες και αποκτήσουν αξιώματα, τότε αντιλαμβάνονται τις μεγάλες δυσκολίες και ζητούν την υπομονή μας. Τα μεγάλα σχέδιά τους δεν προχωράνε και ζητούν να κατανοήσουμε, ότι οι λύσεις δεν επιτυγχάνονται από τη μία μέρα στην άλλη. Τότε δεν κοροϊδεύουν μόνο εμάς τους "γραφικούς", που μιλάμε για λύσεις από εσωτερική πορεία και μέσα από ζητήματα τα οποία φαίνονται άσχετα με την κοινωνική πραγματικότητα και με τα καθημερινά μας προβλήματα, αλλά και τους ταλαιπώρους που ελπίζουν από εκείνους! Οι λύσεις δεν έρχονται ούτε μετά από πολλά χρόνια, ενώ όταν έρχονται είναι ήδη αργά ή προκαλούν παρενέργειες με πιο δυσεπίλυτα προβλήματα...

Πόσο πιο έξυπνα θα συμπεριφερόταν κάθε άνθρωπος, από οποιοδήποτε ρόλο του μέσα στην κοινωνία, εάν είχε τη σταθερή επίγνωση της πιο απλοϊκής διαπίστωσης, ότι τίποτε δεν είναι για πάντα! Δεν αναφερόμαστε μόνο στην προσωρινότητα και στην αβεβαιότητα της ζωής μας, αλλά και σε όσα θεωρούμε ύψιστες αξίες και για όσα είμαστε έτοιμοι να κάνουμε τα πάντα μέχρι αυτοθυσίας, χωρίς να μας εξαναγκάζουν τα πράγματα. Η σημαία, ο εθνικός ύμνος, το θρησκευτικό δόγμα, η μορφή της εξουσίας, η αυτοκρατορία, οι συσχετισμοί των δυνάμεων, το τεχνολογικό επίτευγμα, οι θεσμοί, τα έθιμα, οι γιορτές, τα αρχαία μνημεία, **όλα θα ξεπεραστούν!** Αυτό μπορεί να καθυστερήσει, μπορεί να γίνει αθόρυβα ή να χυθεί πολύ αίμα, όμως **δεν μπορεί να μη συμβεί.** Όσα είχαμε συνηθίσει επί σειρά ετών και τα θεωρούσαμε αναλλοίωτα, έρχεται κάποια μέρα και ανατρέπονται. **Μερικές φορές με εύκολο και ήσυχο τρόπο, ενώ κάποτε δεν μπορούσε να το επιτύχει κανένας με τις μεγάλες του προ-**

σπάθεις. Έως τότε, δεν μπορούσαμε να φανταστούμε πώς θα συμβεί αυτό, υπολογίζαμε μόνο τις παρούσες συνθήκες και αποκλείαμε την ανατροπή. Δεν πρέπει να ξαφνιαζόμαστε και να βρισκόμαστε απροετοίμαστοι.

<●> Πολλοί άνθρωποι, αν όχι σχεδόν όλοι, έχουν καταλήξει, ότι ορισμένα από τα φιλοσοφικά ερωτήματα δεν θα απαντηθούν ποτέ ή στην καλύτερη περίπτωση, θα χρειαστούν την πιο δύσκολη σκέψη, την πιο προχωρημένη επιστημονική γνώση, τους πιο χρονοβόρους μαθηματικούς υπολογισμούς και άλλα δύσκολα προβλήματα να επιλυθούν. Συνήθως, δεν εκφράζουν μόνο την απαισιοδοξία τους για την κατάληξη της φιλοσοφικής ή της προσωπικής έρευνας, αλλά εκφράζουν μαζί την κακοπιστία τους και αντιδρούν υπερβολικά, στο άκουσμα της αντίθετης άποψης. Πολύ εύκολα και γρήγορα μπορούν να εκστομίσουν, ότι θα ακούσουν σκοτεινές θεωρίες, φαντασιώσεις, κουραστικές σκέψεις και σκέψεις που δεν θα τις καταλάβει κανένας. Θα αντιστρέψω τις θέσεις και θα ζητήσω από εκείνους να απαντήσουν σύντομα και καθαρά στα παρακάτω ερωτήματα:

> Όλα όσα επιδιώξατε στη ζωή σας και όσα κάνατε με πράξεις ή με σκέψεις ήταν εκείνα για τα οποία γνωρίζατε την κατάληξη; Με πόση βεβαιότητα γνωρίζατε την κατάληξη σε διάφορες εντυπωσιακές περιπτώσεις;

> Όλα όσα επιδιώξατε στη ζωή σας και όσα κάνατε με πράξεις ή με σκέψεις ήταν εκείνα τα οποία ήταν τα πιο εύκολα και τα πιο γρήγορα για να γίνουν; Τελικά ήταν αναμενόμενα τα ανταλλάγματα και άξιζε ο κόπος;

> Επιδιώξατε και βάλατε στόχους που είναι σχεδόν αδύνατο να τα καταφέρετε ή με ελάχιστες πιθανότητες; Τραπήκατε εύκολα σε φυγή ή επιμείνατε;

> Αφιερώσατε χρόνο για να μάθετε αν και ποιες απόψεις ή απαντήσεις έχουν δοθεί μέχρι τώρα στα ζητήματα, τα οποία εσείς θεωρήσατε δύσκολα και στα οποία ωστόσο εσείς εύκολα δώσατε τη δική σας σύντομη απάντηση; Ψάξατε, ενημερωθήκατε, διαβάσατε, σημειώσατε... πριν εκφράσετε οποιαδήποτε άποψη/γνώμη;

> Η άποψη/γνώμη που έχετε για το Θεό, την ψυχή, τη ζωή, το πνεύμα και για άλλα σχετικά ζητήματα είναι μια άποψη την οποία διαμορφώσατε εσείς, μετά από έρευνα, σκέψη και με την ανάλογη πληροφόρηση ή μήπως είναι ακριβώς η ίδια άποψη με αυτήν που μάθατε κάπως, κάπου, κάποτε;

> Όταν εκφράζετε εύκολα την άποψή σας, χωρίς να έχει προηγηθεί η προσωπική έρευνά σας, πώς μπορείτε ν' αμφισβητείτε εύκολα τις απόψεις και τις απαντήσεις που έχουν εκφράσει μερικοί άλλοι άνθρωποι, πριν ακόμα να τις ακούσετε ή να τις καταλάβετε;

> Αν αντιλαμβανόμαστε ότι ένα ζήτημα είναι "μπερδεμένο", δύσκολο και ότι απαιτεί αρκετό χρόνο έρευνας, από αυτή την αντίληψη μπορούμε να συμπεράνουμε εύκολα το βαθμό δυσκολίας του ζητήματος; Γνωρίζουμε από πριν πόσος χρόνος χρειάζεται για την έρευνα και πόσο πιο μπερδεμένο είναι το ζήτημα σε σύγκριση με το πλήθος πολλών άλλων μπερδεμένων ζητημάτων που ψάχνουμε;

> Είστε βέβαιοι ότι όσα είδατε και ακούσατε είναι πάντοτε ακριβώς έτσι όπως καταλάβατε και έτσι όπως τα περιγράφετε; Πιστεύετε ότι γνωρίζετε ικανοποιητικά τα πιο κοινά πράγματα, τα οποία σχεδόν όλοι οι άνθρωποι τα βλέπουν και τα αγγίζουν; Γενικότερα, είστε βέβαιοι ότι οι σκέψεις σας γίνονται με ακρίβεια και συνέπεια που καταλήγουν στη σωστή άποψη;

> Μήπως η εύκολη αμφισβήτηση, η απόρριψη και η λογική εκτίμηση για το βαθμό δυσκολίας της προσπάθειας εξαρτάται από το ποια είναι τα υπόλοιπα ενδιαφέροντα σας, από το ποια προβλήματα εσείς εκτιμάτε ως πιο σημαντικά και από τις επιθυμίες σας; Μήπως δηλαδή, αρχειοθετούμε σαν δύσκολο ένα ζήτημα ή έναν στόχο, όταν αυτό δεν μας συγκινεί, ενώ αντιθέτως το θεωρούμε εύκολο και εφικτό όταν έχουμε ένα κίνητρο και όταν αναμένουμε την ικανοποίηση μερικών επιθυμιών μας;

> Μήπως ζήτησες προκλητικά ν' ακούσεις γρήγορα και προφορικά τις απαντήσεις χωρίς να σκεφτείς, ότι έτσι αυτές δεν θα είναι ολοκληρωμένες απαντήσεις και αποδεδειγμένες ή δεν θα γίνουν αμέσως κατανοητές; Τι σε έκανε να πιστεύεις ότι οι απαντήσεις, τις οποίες χαρακτηρίζεις αδύνατες ή πίστευες ότι ήταν από τις πιο δύσκολες, τώρα εσύ μπορείς να τις ακούσεις μέσα σε λίγα λεπτά της

ώρας και να τις εκτιμήσεις, χωρίς καμία προετοιμασία; Θα ζητούσες έτσι απροετοίμαστος και ανεκπαιδευτος να ακούσεις από το τηλέφωνο τη λύση ενός μαθηματικού προβλήματος ή να σου εξηγήσουν μια χημική διαδικασία χωρίς να γνωρίζεις τι είναι τα χημικά στοιχεία;

Η πρώτη απάντηση που χρειάζεται ένας απροετοίμαστος ν' ακούσει, είναι η αμέσως παρακάτω:

Όσα γνωρίζεις και όσα σκέφτεσαι δεν προέρχονται μόνο από τη δική σου προσωπική εμπειρία και παρατήρηση απ' ευθείας στα πράγματα. Ένα μεγάλο μέρος των γνώσεων και των παρατηρήσεών σου είναι πληροφορίες που μεταδόθηκαν από άλλους ανθρώπους και με διάφορα μέσα. Αυτές τις πληροφορίες τις θυμάσαι και τις χρησιμοποιείς όταν σκέφτεσαι με τα σύμβολα της γλώσσας. Που σημαίνει, πως για να ξεχωρίσεις τις αξιόπιστες πληροφορίες, από τις αμφίβολες και από τις λανθασμένες, χρειάζεται να μπορείς εσύ ο ίδιος να βρεις έξω στα πράγματα, όλα όσα αντικατοπτρίζουν οι λέξεις με τα συναρμολογημένα νοήματά τους. Μπορείς να τα βρεις όλα; Όσα είναι μέσα στο κεφάλι σου σαν σπασμένος καθρέφτης για τα πράγματα που βρίσκονται έξω από το κεφάλι σου, μπορείς να τα βρεις στην πραγματικότητα; Όσα γνωρίζεις και όσα σκέφτεσαι υπάρχουν, είναι και γίνονται πραγματικά, τη στιγμή που εσύ δεν βρίσκεσαι παρών και όταν δεν τα παρατηρείς στα αισθητήρια όργανά σου; Συμφωνείς, ότι αυτή τη στιγμή που διαβάζεις, εσύ **δεν βλέπεις, δεν ακούς, δεν αγγίζεις και γενικά δεν πληροφορείσαι άμεσα πολλά από όσα σκέφτεσαι ότι υπήρξαν και υπάρχουν, ήταν και είναι, έγιναν και γίνονται;** Δεν μπορείς να διαφωνήσεις, εκτός αν είσαι τρελός.

1) Πρώτη λοιπόν αναμφίβολη διαπίστωση: Πιστεύω ότι κατέχω πολλές γνώσεις ή πληροφορίες για τα πράγματα τα οποία εγώ ο ίδιος δεν τα βλέπω, δεν τα ακούω, δεν τα αγγίζω. Μεγάλο μέρος των πληροφοριών μας δεν προέρχεται απ' ευθείας από τη δική μας παρατήρηση και αντίληψη των πραγμάτων, αλλά από τη γλωσσική μετάδοση που γίνεται προφορικά, γραπτά, ηλεκτρονικά από άλλους ανθρώπους.

Με κάποιους τρόπους έχω αποκτήσει την εμπιστοσύνη και είμαι βέβαιος ότι τα πράγματα είναι και γίνονται έτσι όπως τα σκέφτομαι. Οι γνώσεις μου δεν είναι όλες εξακριβωμένες από εμένα τον ίδιο και οι περισσότερες δεν μπορούν να επαληθευτούν. Σκέφτομαι, για παράδειγμα, ότι ο/η φίλος/η μου είναι στη δουλειά του, όπως συνήθως τέτοια μέρα και ώρα, όμως τη συγκεκριμένη στιγμή που κάνω τη σκέψη ενδέχεται να μη βρίσκεται στη δουλειά του. Με αυτό το παράδειγμα, μπορούμε σχετικά εύκολα να βεβαιωθούμε με μερικά τηλεφωνήματα. Αλλά πιο σπάνια, μπορεί να μην βρω τον ίδιο και να με πληροφορήσουν λάθος ή ψέματα.

"Οι γνώσεις μου δεν είναι όλες εξακριβωμένες από εμένα τον ίδιο και οι περισσότερες δεν μπορούν να επαληθευτούν", διότι:

α) Αντικατοπτρίζουν πράγματα μοναδικά, σπάνια και ανεπανάληπτα. Για παράδειγμα, γεγονότα και πράγματα που έγιναν παλαιότερα και φαινόμενα, όπως μια μεγάλη και σύντομη λάμψη στον ουρανό, με ελάχιστους μάρτυρες.

β) Αντικατοπτρίζουν πράγματα και συμβάντα του παρελθόντος, από τα οποία δεν έμεινε σχεδόν τίποτα και εικασίες για το μέλλον.

γ) Αντικατοπτρίζουν πράγματα, φαινόμενα και σχέσεις τα οποία εγώ δεν μπορώ να τα πλησιάσω και να παρατηρήσω, για πολλούς και διάφορους λόγους, όπως όταν δεν επιθυμώ να χάσω χρόνο από τις άλλες επιδιώξεις μου, χρειάζεται να ταξιδέψω, να πληρώσω, να μου επιτραπεί η είσοδος και λοιπά.

Το μεγαλύτερο μέρος των γνώσεών μας το έχουμε δεχτεί με την καλή πίστη, που συνήθως εκφράζεται με (πιθανολογικές) απόψεις όπως "η άποψη της πλειονηφίας είναι η πιο πιθανή", "διαφορετικές και ανταγωνιστικές μεταξύ τους ομάδες επιστημόνων συμφωνούν και δεν έχουν κανένα λόγο να μας εξαπατήσουν", "αν εφαρμόσω στην πράξη όσα έμαθα ή αν πάω να δω από κοντά τότε θα διαπιστώσω ότι ήταν σωστά όσα σκεφτόμουν", "αν αμφισβητήσω ή αρνηθώ όσα αποδέχονται οι άλλοι τότε θα δυσκολέψω τη ζωή μου" και λοιπά. Κάποιες φορές αμφισβητούνται μεγάλες επιτυχίες της επιστήμης και της τεχνολογίας με έξυπνες και αληθοφανείς θεωρίες συνωμοσίας και η αμφιβολία απλώνεται σε όλο τον κόσμο. Είναι διασκεδαστικό, να βλέπεις τους σοβαρούς επιστήμονες και τους σωστά

πληροφορημένους να προσπαθούν να αποκρούσουν τις αναξιόπιστες φήμες και να βάλουν στη θέση τους τα γεγονότα όπως έγιναν!

2) Ενώ, λοιπόν, δεν μπορώ να έχω άμεση γνώση, που διαρκώς επαληθεύεται από τις δικές μου παρατηρήσεις και **η βεβαιότητά μου είναι καλή πίστη** βασισμένη σε λογικές σκέψεις, παρόλα αυτά, εγώ χρησιμοποιώ αυτές τις πληροφορίες και σκέφτομαι και βγάζω συμπεράσματα και προσθέτω επιπλέον πληροφορία και γνώση με τη δική μου σκέψη. Δεν αρκούμαστε στις πληροφορίες που λαμβάνουμε άμεσα από τα αισθητήρια όργανα και με την παρατήρηση των φαινομένων. Αποδίδουμε σχέσεις αιτίας-αποτελέσματος μεταξύ των πραγμάτων, των περιστατικών και των γεγονότων, ξεχωρίζουμε μορφές, σχήματα, όρια και λοιπά.

3) Επιπλέον, όλα αυτά μέσα στο κεφάλι μου τα κάνω με τη μεσολάβηση λέξεων, συμβόλων, γραμματικών και συντακτικών κανόνων, που λίγη σχέση έχουν με τα πράγματα, αλλά έτσι η φύση επιτυγχάνει την αναπαράσταση των πραγμάτων μέσα σε αυτό που έχουμε ονομάσει νόηση. Από το σύνολο των πληροφοριών και των παρατηρήσεων, ξεχωρίζουμε μερικά πράγματα, μερικές σχέσεις και μερικές μεταβολές, με δική μας καθοδήγηση και όπως μας διδάξανε, τα κατονομάζουμε και έπειτα σκεφτόμαστε για τα ονόματα και τα σύμβολα, χωρίς να θυμόμαστε ή χωρίς να παρατηρούμε αυτά που κατονομάζονται από το πλήθος των πραγμάτων. Συναρμολογούμε λέξεις και φράσεις όπως τα παζλ και συνήθως με πίεση χρόνου για να σχηματίσουμε σκέψεις, απόψεις, αποσπάσματα των πληροφοριών μας, για να εκφραστούμε και να επικοινωνήσουμε.

Η επικοινωνία, η μετάδοση και η λήψη των πληροφοριών γίνεται με λέξεις και σύμβολα, τα οποία δείχνουν τα πράγματα και έτσι αναπόφευκτα χάνονται πληροφορίες, αφού τα πράγματα που περιγράφονται και κατονομάζονται δεν υπάρχουν ή δεν παρατηρούνται και στεκόμαστε στα συνηθισμένα, όπως ορίζουν τα λεξικά και όπως εκπαιδευτήκαμε στη γλώσσα. Η ανακρίβεια και η διαστρέβλωση σε πολλές περιπτώσεις έχουν ξεκινήσει από τη στιγμή της αντίληψης

και της παρατήρησης και τα εξασφαλίζουν οι γραμματικοί και οι συντακτικοί κανόνες της γλώσσας (π.χ. ουσιαστικά που στη φύση είναι ρήματα).

Δυσκολία στην αναγνώριση της αλήθειας και έλλειμμα αξιοπιστίας από την απρόσεκτη, κακή και καταχρηστική χρήση της γλώσσας και, επιπρόσθετα, έλλειψη δυνατότητας να γίνουν οι ίδιες παρατηρήσεις (με κορυφαία περίπτωση την επιστήμη της ιστορίας). Όμως, από όλες τις γνώσεις μας, μερικές ξεχωρίζουν για την αξιοπιστία τους, όταν μπορούμε να τις ελέγξουμε πιο γρήγορα και πιο εύκολα και μάλιστα απ' ευθείας με τις δικές μας παρατηρήσεις στα πράγματα που βλέπουμε, ακούμε, αισθανόμαστε και περιβαλλόμαστε. Επομένως, αν λάβετε απαντήσεις στη γλώσσα που καταλαβαίνετε και μπορείτε εσείς οι ίδιοι να παρατηρήσετε τις σχέσεις των πραγμάτων και των φαινομένων, χωρίς να χρειαστείτε ένα ερευνητικό εργαστήριο και τη σταδιοδρομία ενός επιστήμονα, τότε **αυτή η γνώση θα είναι πιο αξιόπιστη** από κάθε άλλη γνώση, που για να την επιβεβαιώσετε θα χρειαστεί εσείς να εκπαιδευτείτε μαθηματικοί, αστροφυσικοί και να χρησιμοποιήσετε εργαλεία της τελευταίας τεχνολογίας. Έτσι δεν είναι;

Αλλά για να μπορεί να γίνει κάτι τέτοιο, να μπορεί οποιοσδήποτε να παρατηρήσει μόνος του φαινόμενα και πράγματα και να ελέγξει αν και πώς συνδέονται μεταξύ τους είναι απαραίτητο να μιλάμε για πράγματα και φαινόμενα που οποιοσδήποτε μπορεί να τα παρατηρήσει οποιαδήποτε στιγμή και τότε οι σκέψεις δεν θα απαιτούν μακροχρόνιες σπουδές και μια νέα γλώσσα. Ε, λοιπόν, το φαινόμενο της ζωής ή της ψυχής, της ηθικής συμπεριφοράς και του Θεού υπάγεται σε αυτό το είδος γνώσεων που είναι από τις πρώτες και πιο εύκολες να αποκτηθούν! Γι' αυτό και οι πρώτες σκέψεις και απόψεις περί αυτών των φαινομένων έχουν γίνει απ' όταν ο άνθρωπος άρχισε να σκέφτεται για τον κόσμο, από τα βάθη της αρχαιότητας και όχι μετά από την εξέλιξη των επιστημών και της τεχνολογίας. Οι πρώτες σκέψεις και απόψεις, είπαμε... Οι πρώτες δεν θα μπορούσαν να είναι ολοκληρωμένες, με την ακρίβεια που μπορεί να ελεγχθεί με τα μαθηματικά, αλλά αντιθέτως με πολύ φαντασία και διαστρέβλωση. Έτσι, ήταν πολύ φυσικό να μη συμπίπτουν όλες οι απόψεις των αν-

θρώπων σε αυτά τα ζητήματα. Εκτός από τους φιλόσοφους, οι υψόλοιποι αδιαφορούσαν ή χρησιμοποιούσαν τη σπουδαιότητα των ζητημάτων με καλή ή με κακή πρόθεση και ορισμένες από τις απλές απόψεις εξαπλώθηκαν για να αποτελέσουν τον πυρήνα των θρησκευιών και συνοψίστηκαν σε μερικές λέξεις.

Οι περισσότεροι άνθρωποι, οι οποίοι σκέφτονται για τα πιο άμεσα πράγματα που παρατηρούν στο περιβάλλον τους και τους επηρεάζουν τη ζωή, δεν έχουν καν σκεφτεί αυτή την περίπτωση, ότι το φαινόμενο της ζωής ή της ψυχής και η ύπαρξη του Θεού δεν είναι από τα πιο ανεξήγητα φαινόμενα και από τα πιο δύσκολα για να μιλήσουμε. Δεν έχουν σκεφτεί αυτή την περίπτωση και αν την σκέφτηκαν, τότε πιθανόν δεν θα έχουν ακούσει ή διαβάσει μια ολοκληρωμένη απάντηση, που να την αποδέχεται μια πλειοψηφία επιστημόνων απ' όλο τον κόσμο. Η μόνη άποψη, με την οποία επιστήμονες και μορφωμένοι άνθρωποι από όλο τον κόσμο συμπίπτουν ακριβώς μέσα στην παγκόσμια φλυαρία είναι, ότι η εμφάνιση της ζωής γίνεται με τις διαδικασίες όπως είναι γνωστές στη βιολογία και ο θεός, ή αυτός δεν υπάρχει ή ακόμα δεν γνωρίζουμε τίποτε γι' αυτόν. Ωστόσο, όπως **δεν έχουν σκεφτεί την περίπτωση να είναι πιο απλή η ερμηνεία του φαινομένου της ζωής** και η γνώση για την ύπαρξη του θεού, έτσι δεν έχουν επίγνωση ότι αναιρούν τον εαυτό τους. Διότι, ενώ όλοι παραδέχονται τη μεγάλη τους άγνοια και φτάνουν χωρίς καμία έρευνα να συμφωνήσουν με την άποψη, ότι ο θεός δεν μπορεί να ερευνηθεί και να γίνει γνωστός με τα μέσα της επιστήμης και με την ανθρώπινη λογική, με την πρώτη αφορμή δεν διστάζουν να εκφράσουν ένα πλήθος απόψεων για να υποστηρίξουν, ότι ο θεός υπάρχει, πού βρίσκεται, πώς σκέφτεται, ποιες απαιτήσεις έχει, πώς αντιδρά, πότε επεμβαίνει, ποιες ικανότητες έχει, ποιους εκπροσώπους έχει και λοιπά. Για την ερμηνεία του φαινομένου της ζωής, επίσης κάνουν πολλές σκέψεις, εφαρμόζουν κανόνες και συμπεριφέρονται μ' εμπιστοσύνη στον εαυτό τους, χωρίς να παρατηρούν ότι όλη η γνώση μας για τον κόσμο ξεκινάει από μια **γνώση που έχουμε πρώτα για τον εαυτό μας και όχι το ανάποδο**. Επίσης, ένα πλήθος φαινομένων που παρατηρούν όλοι οι άνθρωποι στην καθημερινή

ζωή τους (όπως είναι το φως), τ' αντιλαμβάνονται χωρίς καμία απορία, σαν οικεία φαινόμενα. Ενώ αυτά τα συνηθισμένα φαινόμενα προκαλούν ερωτήματα που χρειάζονται την πιο προχωρημένη επιστημονική γνώση για ν' απαντηθούν ή παραμένουν αναπάντητα. Τα σημαντικά γεγονότα και πρόσωπα, που διδασκόμαστε με πολλούς τόμους βιβλίων ιστορίας, δεν θα μπορούσαμε να τα σκεφτούμε ούτε να γνωρίσουμε πότε και πού ακριβώς έγιναν, πώς ονομάστηκαν, από ποια πρόσωπα κ.λπ. εάν δεν μας τα αναμετέδιδαν, έτσι όπως τα έμαθαν μερικοί άλλοι. Τα περισσότερα δεν προκύπτουν με λογική και συνέπεια από τις παρατηρήσεις στην εμπειρία μας και έγιναν γνωστά κάπως τυχαία. Δεν επιμένουμε όμως στην αμφισβήτησή τους, διότι δεν έχουμε κάποιο προσωπικό συμφέρον και δεν επιθυμούμε να χυλάσουμε την ψυχολογία μας με κουραστικές αντιπαραθέσεις και να εκτεθούμε στην κοινή γνώμη.

<•> Μήπως βολεύει να μην υπάρχει αξιόπιστη γνώση στα σημαντικά ζητήματα και να είναι όλα τα ενδεχόμενα ανοιχτά, για να μπορείτε να λέτε ελεύθερα τις ανοησίες σας και τις ανώριμες σκέψεις σας;

Όταν κάποιος δεν έχει διαβάσει ποτέ (έστω σε ένα κοινό λεξικό) τι είναι η λογική. Όταν δεν έχει διαβάσει ποτέ ένα φιλοσοφικό βιβλίο και αγνοεί την ιστορική ανάπτυξη της φιλοσοφικής σκέψης γύρω από τα πανανθρώπινα ζητήματα, όπως διδάσκεται στα Πανεπιστήμια. Όταν δεν έχει διαβάσει ποτέ τα μαθήματα της τυπικής Λογικής που διδάσκονται στα Γενικά Λύκεια ή μια θεωρία για τη νοητική ικανότητα του ανθρώπου και δεν έχει ακούσει για την Επιστημολογία. Όταν δεν έχει διαβάσει ένα επιστημονικό βιβλίο για την ανθρωπινή συμπεριφορά και ψυχολογία. Τότε από που αυτός ο ιδιαίτερα αδιάβαστος αντλεί τη σιγουριά του; Χρησιμοποιεί άνετα σύντομες λέξεις όπως η λογική, η γνώση, η αλήθεια, η βεβαιότητα, και μιλάει για τις διαισθητικές ικανότητές του και με ακλόνητη βεβαιότητα για όλα τα ζητήματα, βεβαιότητα που φτάνει μέχρι στην αιματοχυσία. Πώς εξηγείται αυτή η πνευματική διαστροφή; Απάντηση: **Αντλεί αυτός τη σιγουριά από την άγνοιά του**, ότι αυτά τα ζητήματα έχουν μπει στην επιστημονική έρευνα και ότι η γνώση έχει προχωρή-

σει. Νομίζει ότι είναι μερικές λέξεις που τις χρησιμοποιεί όλος κόσμος για να μιλήσει και τίποτα άλλο ή μερικά ζητήματα, τα οποία έχουν μείνει τελείως αναπάντητα και σε πλήρες σκότος. Όλος ο κόσμος ξέρει το ηλεκτρόνιο και μπορεί να το αναφέρει σε μια συζήτηση. Πόσα πολλά όμως θα μπορούσε να μας πει ένας φυσικός για το ηλεκτρόνιο, για το ρόλο του στη δομή της ύλης και στην τεχνολογία! Λέξεις όπως είναι η Λογική, η γνώση, η αλήθεια, η σκέψη, ο ψυχισμός, το Σύμπαν, είναι μερικές από τις λέξεις που ανήκουν στο πεδίο μεγάλων επιστημών, οι οποίες έχουν ξεκινήσει από μερικούς αιώνες πριν και έχουν αναπτυχθεί ραγδαία τις τελευταίες δεκαετίες. Ορισμένες από αυτές τις επιστήμες έχουν ειδικευτεί στην ανάπτυξη της τεχνητής νοημοσύνης και εφαρμόζονται για τεχνολογικούς σκοπούς. Στη φυσική έχουν τολμήσει να μιλήσουν για παράλληλα σύμπαντα και για πολλούς δυνατούς κόσμους που θεωρητικά εμείς οι ίδιοι βρισκόμαστε.

Όταν μιλάμε ή γράφουμε, δεν αποκαλύπτουμε μόνο τις σκέψεις μας και το μορφωτικό μας επίπεδο. Χωρίς να το θέλουμε, αποκαλύπτουμε που ζούμε, πόσο ευέλικτη είναι η σκέψη μας, πόσα βιβλία έχουμε διαβάσει, τι δεν έχουμε διαβάσει και τι δεν ξέρουμε, μερικές φορές με ποιους ανθρώπους κάνουμε συχνή παρέα. Οι περισσότερες απόψεις που εκφράζουμε απερίσκεπτα -σε λίγες σειρές- δεν σχηματίστηκαν από έρευνα, μελέτη και ενδιαφέρον. Μάλλον σχηματίστηκαν από αισθήματα ανασφάλειας, επιθυμίας και από αντιγραφή. Όταν μας δείξουν με χειροπιαστό τρόπο την άγνοιά μας, την ανωριμότητα και τα άλματα στη σκέψη μας, τότε δίνουμε την απάντηση που δίνει κάποιος αμαθής και κάθε εύθικτος: Υποβαθμίζουμε το αδιάφορο -για μας- ζήτημα, δικαιολογούμε που δεν το γνωρίζουμε και εμφανιζόμαστε πιο έξυπνοι γυρίζοντας στα πράγματα που μας ενδιαφέρουν και τα οποία θεωρούμε πιο σημαντικά και πιο απαραίτητα. Πολλές φορές, δεν αναγνωρίζουμε τις προσπάθειες, το έργο και την ιστορία χιλιάδων ετών, από αναρίθμητους επιστήμονες, ερευνητές, στοχαστές, συγγραφείς, αγωνιστές κ.λπ. και αδιαφορούμε για τις προόδους που έχουν συντελεστεί πριν από εμάς. Θα παραδεχθούμε τη δική μας αμάθεια; Για να φανούμε εμείς δημιουργικοί και

έξυπνοι, η λύση δεν είναι ν' αγνοήσουμε τον πολιτισμό, την ιστορία και να ξεχάσουμε τι γίνεται στον υπόλοιπο κόσμο. Η λύση δεν είναι να επιδείξουμε μια ικανότητά μας ή να φέρουμε υποστηρικτές της γνώμης μας. Επίσης, έχει άλλη σημασία όταν κάποιος διαφωνούν ενώ γνωρίζουν καλά το θέμα και έχουν προετοιμαστεί ή όταν διαφωνούν επειδή αγνοούν τα πράγματα, λένε φαντασιώσεις και αγνοούν πολλές από τις γνωστές απόψεις.

Αν η ανάπτυξη μερικών επιστημών μέχρι τώρα έχει καθυστερήσει και λείπει η συστηματική καταγραφή ορισμένων σκέψεων, οι οποίες είναι ρυθμιστικές για τη συμπεριφορά μας, αυτή η καθυστέρηση έγινε επειδή η ανώριμη σκέψη επικεντρώθηκε σε άλλα ζητήματα, από τα οποία υπήρχαν πιο φανερά και πιο μεγάλες προσδοκίες. Η άποψη ότι ορισμένα από τα φιλοσοφικά ερωτήματα δεν θ' απαντηθούν ποτέ ή στην καλύτερη περίπτωση, θα χρειαστούν την πιο δύσκολη σκέψη, την πιο προχωρημένη επιστημονική γνώση, τους πιο χρονοβόρους μαθηματικούς υπολογισμούς είναι μια άποψη που βασίζεται στις φήμες, στην έλλειψη μιας ολοκληρωμένης απάντησης που θα διδασκόταν στο εκπαιδευτικό σύστημα όλου του κόσμου και στην προκατάληψη, ότι η γνώση επιβεβαιώνεται μόνο με ανθρώπινα πειράματα και μαθηματικές σχέσεις. Το ξεκίνημα της φιλοσοφίας από τα αρχαία χρόνια, πριν από το ξεκίνημα της γνώσης πολλών φαινομένων του ορατού κόσμου και του φυσικού περιβάλλοντος αποτελεί την πρώτη ένδειξη για τη δυνατότητα του ανθρώπου να σκεφτεί και να γνωρίσει τον κόσμο σαν σύνολο και για την πραγματικότητα πέρα από τα στενά όρια που την εμφανίζουν οι αισθήσεις μας. Η άποψη για τη δυνατότητα του ανθρώπου να σκεφτεί και να γνωρίσει εύκολα γύρω από ζητήματα όπως είναι η δημιουργία του κόσμου, η ύπαρξη του θεού, οι νόμοι της φύσης, η αρχή της ζωής δεν είναι μια νέα άποψη. Ορισμένοι φιλόσοφοι, που μπόρεσαν με τη σκέψη τους να οικοδομήσουν απίθανες θεωρίες και να παρατηρήσουν αόρατες σχέσεις μεταξύ των πραγμάτων διαπίστωσαν αυτή τη δυνατότητα στην προσωπική εμπειρία τους κι εξέφρασαν την αντίθετη άποψη από τη διαδεδομένη. Δηλαδή, ότι τα συγκεκριμένα υλικά

πράγματα δεν είναι καλύτερα γνωστά και τόσο φανερά πραγματικά, όσο νομίζουμε.

Πάρτε το παράδειγμα για την αφθαρσία της ύλης ή της κίνησης και την άποψη ότι όσα γίνονται μέσα στο χρόνο έχουν για βάση κάτι που υπήρχε χωρίς αρχή στο χρόνο. Είναι μια άποψη η οποία έχει διατυπωθεί από τα πιο αρχαία χρόνια με μικρές αποκλίσεις στη φρασεολογία, αποκλίσεις που θα μπορούσαν να διχάσουν τους φιλόσοφους, αν επέμεναν στο ακριβές νόημα αυτής της λογικής σκέψης. Πάρτε το παρακάτω παράδειγμα μιας σκέψης χωρίς καμία έρευνα, την οποία έχουν σκεφτεί και αγράμματοι άνθρωποι: "Τίποτε δεν είναι περιττό μέσα στο σύμπαν. Όλα χρειάζονται, δεν λείπει τίποτα, ούτε περισσεύει κάτι, ακόμα και η πιο μικρή λεπτομέρεια είναι απαραίτητη". Αυτή η σκέψη παράγεται με την ίδια λογική που ανατρέχουμε σε μια θεϊκή διάνοια ή σε ένα δημιουργό της φύσης... Φαίνεται αληθινή σκέψη και πιο πιθανή από την αντίθετη σκέψη "πολλά είναι άχρηστα και περισσεύουν μέσα στο σύμπαν και το σύμπαν θα μπορούσε να είναι πιο καλά ρυθμισμένο". Από πού βγαίνει αυτή η αίσθηση της λογικής, της συνέπειας και της νομοτέλειας τόσο εύκολα και τόσο επιπόλαια, χωρίς καμία έρευνα;

Τουλάχιστον 2500 χιλιάδες έτη πριν...

ΟΤΑΝ ΟΙ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥΝ...

(Ερμηνεύοντας τους τύπους της φυσικής...)

ΔΕΙΓΜΑ ΑΣΑΦΕΙΑΣ ΑΠΟ ΜΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Εκφράσεις ασαφείς, δυσνόητες και αλληγορικές, οι οποίες δεν υστερούν σε φαντασία από μία φιλοσοφική ορολογία, από ένα χώρο έρευνας, ο οποίος θα έπρεπε να είναι σαφέστερος από τη φιλοσοφία, αν πρέπει να αποκαλείται "επιστημονικός". Η επιτυχημένη διατύπωση και η απλούστευση των νοημάτων ενισχύει την αξιοπιστία στη γνώση και την καθιστά πιο εύκολα διδάξιμη.

θερμοδυναμικό βέλος του χρόνου	σκοτεινή ενέργεια
κβαντική διάνοιξη σήραγγας	ανθρωπική αρχή
διόγκωση του Σύμπαντος	πυκνότητα σκοτεινής ενέργειας
σύμπαν-βρέφος	βαθμωτό πεδίο
διπλωμένες ή τυλιγμένες διαστάσεις	συμμετρικές δυνάμεις
χωροχρονικός αφρός	ψευδο-ενέργεια
κοσμική κυματοσυνάρτηση	θεωρία των πάντων (μαζί με τη ζωή?)
σχετική πιθανότητα	κβαντική βαρύτητα
παράλληλα σύμπαντα	υπερχώρος, μετασύμπαν
συρρίκνωση χορδών στο άπειρο	συμπαντική μεμβράνη
διακύμανση του κενού	πάγωμα ή διαστολή του χρόνου
υπερσυμμετρική θεωρία	χρονοαντιστροφή
τελική θεωρία	κλειστό σύστημα
ρήξη συμμετρίας	πεδία Χιγκς
ισχυρή πυρηνική δύναμη	σούπα σωματιδίων
παραμόρφωση του χωρό-χρονου	"γέυση" σωματιδίου
κβαντικό κενό	εικονικά σωματίδια
σωματίδιο και πεδίο	εξαύλωση

Οι παραπάνω εκφράσεις πιθανό να αφορούν πραγματικά φαινόμενα, να προέρχονται από ώριμες θεωρίες και να διατυπώνονται με μαθηματικά. Έχω μάθει να σκέφτομαι με τις πιο ασαφείς εκφράσεις, να εμπνέομαι και με τη βοήθεια της φαντασίας να καταλαβαίνω περισσότερα από αυτά που ο άλλος θέλει να πει. Δεν είμαι ο κακόπιστος που ψάχνει αφορμή από μία λέξη για να αμφισβητήσει ολόκληρη μία προσπάθεια και την ικανότητα κάποιου. Αντιθέτως, σέβομαι και εκτιμώ κάθε προσπάθεια έρευνας και δημιουργικής σκέψης, με όλα τα λάθη που ίσως να έχουν γίνει. Όμως, γι' αυτό δεν μπορώ να δεχτώ την κακοπιστία και την περιφρόνηση προς τη δική μου φιλοσοφική προσπάθεια και στην περίπτωση αυτή επιθυμώ να γίνομαι επίσης προκλητικός και να βρίσκω αφορμή για αμφισβήτηση.

Όταν κάνουμε έρευνα και στην προσπάθειά μας να καταλάβουμε ορισμένα πράγματα, δεν είναι κακό να σκεφτόμαστε πιο χαλαρά, με φαντασία και με λέξεις που προσομοιάζουν ένα άγνωστο φαινόμενο με τα γνωστά. Όταν όμως εμφανιζόμαστε με την αυστηρότητα της επιστήμης και με την απαίτηση να ακουστούν σοβαρά οι επιστημονικές παρατηρήσεις, τότε δείχνει ανοησία να εκφραζόμαστε φιλοσοφικά και να **χρησιμοποιούμε τις γνωστές λέξεις για να περιγράψουμε νέα άγνωστα και διαφορετικά φαινόμενα ή αντιθέτως, να επινοούμε νέες λέξεις για να περιγράψουμε ένα γνωστό φαινόμενο** σε ιδιαίτερο χώρο, χωρίς να το έχουμε καταλάβει. Εκτός από ανοησία, επιπλέον γίνεται και προκλητικό το φαινόμενο για κάθε δημιουργικά σκεπτόμενο άνθρωπο, να συναντάμε τις ίδιες ανοησίες, πανομοιότυπες σε ένα πλήθος βιβλίων και σε όλα τα μέσα ενημέρωσης, με την καλλιεργημένη εντύπωση ότι θα βάλουμε γνώση μέσα στο κεφάλι μας. Ενώ αυτό που αληθινά συμβαίνει είναι να βάζουν χρήματα κάποιιοι στις τσέπες τους και να διαφημίζονται πρόσωπα, έντυπα και ηλεκτρονικά μέσα.

Η απόκλιση ενός αριθμού κατά $1/10$ της μονάδας μπορεί να ακυρώσει τη θεωρία που προέκυψε από την ερμηνεία των αριθμών. Ακόμα, έχει αποδειχτεί, ότι μπορούμε να κόβουμε και να ράβουμε αντικρουόμενες θεωρίες με τη συνέπεια των μαθηματικών και με όποιες παρατηρήσεις μας βολεύουν. Υπερεκτίμηση του πειράματος. Πειράματα μπορούμε να παρατηρήσουμε άφθονα στη φύση και δεν είναι πάντα αναγκαίο ή ο πιο σύντομος δρόμος να τα πραγματοποιήσουμε εμείς στο εργαστήριο. Πολλές μεγάλες ανακαλύψεις της ανθρωπότητας έγιναν με τυχαίο τρόπο. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν μπορούσαν να προκύψουν μετά από μία θεωρητική αναζήτηση ή με διαφορετική προτεραιότητα και ότι οι ανακαλύψεις μεταξύ τους συνδέονται τυχαία και δεν θα οδηγούσε θεωρητικά η μία στην άλλη.

Σε πολλές περιπτώσεις δεν αναμιγνύουμε καθόλου αριθμούς και δεν τους έχουμε ανάγκη. Ξεχωρίζουμε και αναζητάμε την αλήθεια σε αστυνομικές και δικαστικές υποθέσεις με την παράθεση, αντιπαράθεση και το συσχετισμό όσων περισσότερων στοιχείων μπορούμε. Μέσα στην πληθώρα των στοιχείων, συχνά ένα μόνο στοιχείο είναι αρκετό για να προδώσει την αλήθεια. Λ.χ. μία κλοπή, μία εξαπάτηση, ένα έγκλημα. Ρωτήστε τους δικαστές και τους αστυνομικούς. Καθημερινά, όλοι οι άνθρωποι -αγράμματοι και επιστήμονες- είμαστε βέβαιοι και επιτυγχάνουμε σε μεγάλο αριθμό κινήσεων και περιπτώσεων, με σκέψεις οι οποίες δεν χρειάζονται μαθηματικούς υπολογισμούς και χωρίς την υπεροπτική επιδίωξη για αποδείξεις. Ακόμα και οι πιο επιπόλαιες σκέψεις, κρίσεις και προβλέψεις μας συχνά επιβεβαιώνονται και δεν τις κάναμε τυχαία. Η ευκολία να γνωρίζουμε σε πλήθος περιπτώσεων, ακόμα και με επιπολαιότητα, κάτι θα έπρεπε να διδάσκει 1) όσους πιστεύουν ότι κατέχουν ένα προνόμιο να γνωρίζουν πιο σωστά από τους άλλους, 2) όσους χρονοτριβούν κατά την αναζήτηση και 3) όσους εκφέρουν εύκολα άποψη για το τι δεν μπορεί να επιτύχει η ανθρώπινη λογική.

Υποθέστε ότι εξηγούμε το Σύμπαν με τους συνδυασμούς μερικών πρωταρχικών ουσιών και ακόμα, ότι έχουμε τελειώσει την εξήγησή μας για τη δημιουργία της ύλης και τη μορφή του Σύμπαντος. Αυτές οι εξηγήσεις δε θα περιείχαν κάτι το ανεξήγητο; Τι θα ήταν εκείνα,

τα οποία θα ονομάζαμε ουσίες και δυνάμεις και των οποίων θα γνωρίζαμε καλά τις δυνατότητες;

Η απλή σκέψη που διατυπώνεται παραπάνω, **παρόμοια έχει γίνει** από φιλόσοφους, στοχαστές και ιερείς από τα αρχαία χρόνια. Ας κάνουμε την ίδια σκέψη και ας υποθέσουμε ότι επιτυγχάνουμε να ερμηνεύσουμε και να περιγράψουμε το Σύμπαν, με τα μαθηματικά και το παρανοϊκό λεξιλόγιο που χρησιμοποιούν οι πιο σύγχρονες κοσμολογικές θεωρίες. Πέρα από τη χρησιμότητα της γνώσης για τεχνολογικούς σκοπούς, τι θα έχουμε κατανοήσει καλύτερα από όσο είτε με λίγες λέξεις ο Σπινόζα, ότι τα πράγματα είναι τρόποι στην ύπαρξη της ουσίας; Ο έξυπνος ερευνητής, ο οποίος σκέφτεται για τη φύση σαν ένα σύνολο, αντιλαμβάνεται ότι μια ικανοποιητική ερμηνεία, η οποία δεν θα χρειαστεί επιπλέον ερμηνεία, πρέπει να περιγράφει πώς το πλήθος από διαφορετικά πράγματα δημιουργούνται και μετασχηματίζονται διατηρώντας πάντα ένα σύνολο (με σταθερές σχέσεις και νόμους) και να εξηγεί τις ιδιαιτερότητες των πραγμάτων και των φαινομένων με λίγα, απλά και πρώτα φαινόμενα. Όχι το αντίθετο, να εξηγεί τα απλά και γνωστά φαινόμενα με άγνωστα, σπάνια και ασύνδετα μεταξύ τους φαινόμενα ή με φανταστικές αριθμητικές σχέσεις, όπως προσπαθούν πολλοί σύγχρονοι ερευνητές.

Το αναμενόμενο αδιέξοδο της σύγχρονης κοσμολογίας έχει γίνει αντιληπτό από τους φυσικούς και πολύ εύκολα επινόησαν την αποκαλούμενη *ανθρωπική αρχή*. Μία ερμηνεία κατανοητή, ρεαλιστική αλλά καθόλου έξυπνη και πειστική. **Το ίδιο αναμενόμενο αδιέξοδο** παρατήρησαν οι φιλόσοφοι από τα αρχαία χρόνια και τόλμησαν να δώσουν πολύ πιο έξυπνη ερμηνεία, η οποία τότε στην εποχή τους και με τις τότε γνώσεις δεν μπορούσε να είναι διατυπωμένη με επιστημονική συνέπεια, αποδεδειγμένη, καλά κατανοητή και χωρίς φαντασία. Από τα αρχαία χρόνια μέχρι και τον αιώνα μας πολλοί φιλόσοφοι κατέληξαν σε παρόμοια διαπίστωση και ισχυρίστηκαν, ότι η ουσία πρέπει να "ενσωματώνει" ιδιότητες και χαρακτηριστικά της ψυχής και όχι μόνο τις μηχανικές και χημικές ιδιότητες. Έτσι μερικοί φιλόσοφοι ισχυρίστηκαν με δυσεύρετα και πονηρά επιχειρήματα, ότι η ουσία που συγκροτεί τον αντικειμενικό κόσμο είναι, εμπεριέχει ή

υπερτερεί το χαρακτηριστικό της ψυχής, μερικοί άλλοι προσδιόρισαν σαν ουσία τη σκέψη, άλλοι το πνεύμα, το θεό, την τυφλή βούληση, τη συνείδηση και ο επίσκοπος Μπέρκλεϋ (1685-1753) ισχυρίστηκε ότι δεν υπάρχει καμία εξωτερική ουσία πέρα από τα δεδομένα των αισθήσεών μας.

Μπορούμε εύκολα να γελοιοποιήσουμε αυτές τις φιλοσοφικές προσπάθειες, να βρούμε αμέτρητες ασυνέπειες και λάθη, να παρατηρήσουμε τα μεγάλα κενά της γνώσης και να χαρακτηρίσουμε τρελούς τους φιλόσοφους. Όμως, δεν έκαναν το παιδαριώδες λάθος και **δεν τόλμησαν να ισχυριστούν** ότι ολόκληρος ο κόσμος -ο οποίος στην εποχή τους γινόταν αντιληπτός κατά πολύ μικρότερος, από αυτόν που με δέος μας αποκαλύπτει η αστροφυσική- δημιουργήθηκε για να εμφανιστούν οι φυσικοί και να τον ερευνούν! Προς θεού!

<•> Η ΣΧΕΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΧΡΗΣΙΜΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΤΑ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ. Ο ρόλος των μαθηματικών στην έρευνα και στην Επιστήμη είναι γνωστός και αποτελεί ένα από τα ζητήματα που θα μπορούσαμε να γράψουμε σε ένα ξεχωριστό βιβλίο, μαζί με το γενικότερο ζήτημα τι είναι γνώση και πώς σκεφτόμαστε. Εδώ θα συμπεριληφθούν δύο-τρεις παρατηρήσεις πολύ σύντομα για τη σχετικότητα της χρησιμότητας, επειδή στην επιστήμη η παρουσία ή η απουσία των μαθηματικών σχέσεων και των διαγραμμάτων, φανερώνει αμέσως, χωρίς δισταγμό, την πιθανότητα για αξιόπιστη γνώση.

1) Η έννοια της χρησιμότητας μπορεί να αποδοθεί σε οτιδήποτε υπάρχει, αφού κάθε τι που μεσολαβεί για να παραχθεί γενικά ένα αποτέλεσμα ή ένα έργο είναι κατά κάποιο τρόπο (προβλέψιμο ή απρόβλεπτο) χρήσιμο. Δεν αρκεί να πούμε για κάτι ότι είναι χρήσιμο, αλλά χρειάζεται να πούμε ακόμα πόσο συχνά, σε τι και σε ποιες περιπτώσεις είναι χρήσιμο. Λ.χ. στην αποθήκη μας βρίσκονται μερικά εργαλεία, όπως ένα μικρό κατσαβίδι, ένα σφυρί και κάποιος θα μας πρότεινε να αποκτήσουμε μια ογκώδη και δαπανηρή συσκευή για συγκόλληση μετάλλων. Το κατσαβίδι θα το χρειαστούμε πολύ συχνά, ενώ τη συγκολλητική συσκευή σπάνια και τότε θα πληρώσουμε έναν τεχνίτη να μας εξυπηρετήσει. Ένα άλλο παράδειγμα, θα

λέγαμε με φάρμακα. Φανταστείτε να κάναμε το σπίτι φαρμακείο, με τη γενική διαπίστωση ότι οι πιθανές ασθένειες που θα περάσουμε είναι πολλές. **Η προτεραιότητα στη γνώση είναι μια θεμελιώδης διαπίστωση για την αποτελεσματικότητα στην έρευνα και για τον έλεγχο της σκέψης.**

2) Έπειτα, η λέξη "μαθηματικά" όπως όλες οι λέξεις όταν χρησιμοποιούνται γενικά, εκφράζει ένα τεράστιο σύνολο μαθηματικών σχέσεων, το οποίο είναι χωρισμένο σε κεφάλαια και με συστηματική ανάπτυξη. Όταν λοιπόν λέμε ότι τα μαθηματικά είναι σημαντικά για την έρευνα, αυτό είναι το ίδιο όπως αν πούμε, η επιστήμη των ηλεκτρονικών είναι σημαντική για την έρευνα. Όμως, αυτό δεν σημαίνει ότι για κάθε έρευνα, σε όλες τις περιπτώσεις, θα χρειαστεί να γνωρίζουμε ή να χρησιμοποιήσουμε το σύνολο μιας επιστήμης. Δηλαδή, ένας γυναικολόγος, ο οποίος είναι γιατρός, δεν χρειάζεται να γνωρίζει το σύνολο της ιατρικής επιστήμης ή το ίδιο καλά, για να σκεφτεί σωστά και να ερευνήσει αποτελεσματικά σαν γυναικολόγος. Έτσι και τα μαθηματικά, δεν χρειάζονται στο σύνολό τους ανεξάρτητα από την περίπτωση που θα χρειαστούν. Διαφορετικά μαθηματικά θα χρειαστούμε σαν λογιστές, διαφορετικά μαθηματικά για να ρυθμίσουμε την καθημερινή μας ζωή, διαφορετικά για να σχεδιάσουμε ένα προϊόν και διαφορετικά για να φιλοσοφήσουμε. Αυτή η σχετική χρησιμότητα και η δυνατότητα να μην χρειαζόμαστε το σύνολο μιας επιστήμης για επιμέρους σκέψεις και προσπάθειες, δεν αποκλείει πάλι την περίπτωση να επιτύχουμε κάτι περισσότερο όταν γνωρίζουμε το σύνολο μιας επιστήμης. Προσέξτε, ότι με την ίδια λογική φαίνεται να υπάρχει όλο το Σύμπαν. Για να υπάρχουν τα πράγματα, χρειάζονται πιο άμεσα ορισμένα άλλα πράγματα, αν και όλα τα πράγματα του κόσμου δεν είναι τελείως άσχετα μεταξύ τους (πιο έμμεσα). Έτσι κι εμείς ζούμε με τεράστια άγνοια του κόσμου, αλλά παρ' όλη την άγνοιά μας, έχουμε τη γνώση και γίνεται η σκέψη που μας χρειάζονται για να επιβιώσουμε. Δεν χρειαζόταν να γεννηθούμε με πλήρη γνώση του κόσμου για να ζήσουμε!

Τα μαθηματικά είναι ένα καθαρό μέτρο της αφηρημένης σκέψης και εργαλείο για τον υπολογισμό κάποιας ποσότητας. Δεν μπορεί να σχεδιαστεί οτιδήποτε μέσα στον κόσμο και να κατασκευαστεί έτσι

ακριβώς όπως σχεδιάστηκε, χωρίς να γίνουν μετρήσεις και υπολογισμοί. Επίσης, δεν γίνεται να συνδυαστούν μεταξύ τους πολλά πράγματα σύμφωνα με ένα σχέδιο, να ρυθμιστούν και να προγραμματιστούν οι σχέσεις τους χωρίς να έχουν υπολογιστεί οι ποσότητες και ορισμένα μεγέθη (όπως ο χρόνος, η θέση, η ταχύτητα κλπ.). Ιδιαίτερα (και με περισσότερη ακρίβεια) όταν αυτός ο συνδυασμός πραγμάτων δεν είναι στάσιμος, αλλά πραγματοποιείται με δράσεις μεταξύ τους και μεταβολές. Θα ήμασταν αντιδραστικοί αν δεν συμφωνούσαμε ότι τα μαθηματικά είναι η γλώσσα της φυσικής πραγματικότητας μέσα στο χώρο και στο χρόνο. Όμως είναι γνωστό και στους ίδιους τους ερευνητές, ότι δεν βρίσκουμε στη φύση οτιδήποτε υπολογίσουμε ή συνδυάσουμε σωστά με τους αριθμούς μέσα στη σκέψη μας, ενώ μόνο με τους αριθμούς δεν μπορούμε να σκεφτούμε σχεδόν τίποτα για τη ζωή μας και τον κόσμο. Η επανάσταση της ψηφιακής τεχνολογίας ξεκίνησε με μια γλώσσα που την ονομάζουμε δυαδική. Με αυτόν τον απλό συνδυασμό δύο καταστάσεων που θυμίζει τον κώδικα Μορς, όλα τα ψηφιακά κυκλώματα "επικοινωνούν" μεταξύ τους, με μαθηματική ακρίβεια, στέλνοντας και λαμβάνοντας ηλεκτρικούς παλμούς. Μήπως θα έπρεπε να μάθουμε να σκεφτόμαστε κι εμείς με αυτή την εκπληκτική γλώσσα; Επιπλέον όταν περιγράφουμε τα πράγματα πιο πολύπλοκα, με περισσότερες λεπτομέρειες και συνδέσεις τότε, μπορούν να γίνουν περισσότερα λάθη και οι υπολογισμοί επίσης γίνονται περισσότεροι και πιο δύσκολοι. Το ίδιο και σε μια εφαρμογή. Τα λάθη σε δύσκολους υπολογισμούς και για ασταθή φαινόμενα καταστρέφουν συνολικά τον υπολογισμό κι ανατρέπουν το τελικό αποτέλεσμα. Έτσι, η μεγάλη ικανότητα για υπολογισμούς ή για λύσεις προβλημάτων αντισταθμίζεται και χάνει το πλεονέκτημά της από τις αυξημένες πιθανότητες να γίνει ένα λάθος ή περισσότερα. Επομένως, δεν δείχνει ικανότητα ρεαλιστικής σκέψης και δεν είναι ηθικό να εκμεταλλευόμαστε την αδυναμία του δημοσιογράφου, του συνομιλητή ή του ακροατή να ελέγξει τις θεωρίες μας, όταν σαν επιστήμονες (είτε σαν αστρολόγοι, είτε σαν φυσικοί, είτε σαν οικονομολόγοι) μιλάμε με μια άγνωστη γλώσσα ή εκτοξεύουμε θραύσματα σκέψεων, άγνωστα σύμβολα και μερικούς αριθ-

μούς, για να αποφλίσουμε έτσι τη δημιουργική και κριτική σκέψη των συνομιλητών μας και ολόκληρης της κοινωνίας.

© Η δακτυλογράφηση και η ηλεκτρονική μορφοποίηση της πραγματείας στο σύνολό της έγιναν από τον ίδιο τον πνευματικό δημιουργό και συγγραφέα, παράλληλα με τη μακρόχρονη ανάπτυξη του συγγραφικού περιεχόμενου, κυρίως με το πρόγραμμα επεξεργασίας κειμένου του *OpenOffice 2.x*

¹ Μέρος των σκέψεων, με την ίδια διατύπωση ή τροποποιημένη και ίσως με διαφορετική σειρά, έχουν δημοσιευθεί σε βιβλία κάτω από διαφορετικό τίτλο

² Στην τελική έκδοση του βιβλίου ή στην επανέκδοσή του ενδέχεται να έχουν γίνει διορθώσεις, βελτιώσεις και άλλες αλλαγές

³ Γ' Λυκείου, Κ. Κατσιμάνη - Ε. Ρούσσου

⁴ Αυτά που βρίσκονται στον πίνακα της κεντρικής σελίδας της δικτυακής τοποθεσίας www.kosmologia.gr και στην αρχή του βιβλίου.

⁵ Ο κόσμος σαν βούληση και σαν παράσταση, εκδ. Αναγνωστίδη, σελ. 125

⁶ Ψευδώνυμο του Ευαγγέλου Ευαγγελίου

⁷ Fractal είναι μια πολύπλοκη μορφή ή σχέδιο που αναπαράγεται όμοια από μικρές διαστάσεις, και καθώς αυτή η μορφή μεγενθύνεται εμφανίζονται λεπτομέρειες, οι οποίες προηγουμένως δεν ήταν ορατές.